แนวความคิดเรื่องอันตรภพ ในพุทธศาสนาเถรวาท

A Concept of Antarābhava (Intermediate Existence) in Theravāda Buddhism

วัชระ งามจิตรเจริญ

Watchara Ngamchitcharoen

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า มีอันตรภพที่เข้ากันได้กับแนวความคิดของพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ อันตรภพ ที่หมายถึง สัตว์ในกำเนิดโอปปาติกะ หรือสัตว์ประเภทอทิสสมานกายที่เกิดใหม่หลังตายแต่ยังไม่มีสภาพชีวิตของภพใหม่อย่างเต็มที่ หรือมีชีวิตอยู่ชั่วคราวก่อนไปเกิดในภพใหม่ต่อไป นอกจากนั้น ยังมีหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาที่แสดงนัยของการมีชีวิตอยู่ชั่วคราวหลังการตายและก่อนการเกิดในภพต่อไป ส่วนพุทธศาสนาดั้งเดิมมีคำและข้อความในพระสูตรหลายแห่งที่แสดงนัยของอันตรภพไว้ชัดเจนกว่าพุทธศาสนาเถรวาท เช่น พุทธพจน์ที่ตรัสเกี่ยวกับ "สัมภเวสี" "คันธัพพะ" และ "ระหว่างโลกทั้งสอง" และข้อความบางข้อความที่แสดงถึงช่วงเวลาที่สัตว์ตายจากชาติที่แล้ว แต่ยังไม่ได้ถือกำเนิดในชาติถัดไป เช่น ข้อความที่กล่าวถึงสัตว์บางพวกรู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์มารดา

Abstract

This research aims to reveal the possibility of the concept of antarābhava in Theravada Buddhism. Antarābhava, according to the doctrines of Theravada Buddhism, refers to a being born as an opapātika being (a creature having spontaneous birth) or an invisible-body being who hasnít taken the full form of new life or who lives for a short period of time before taking a new birth. Moreover, some statements in the Atthakathā (a commentary text) refer to an intermediate state between the previous life and the next life and thus imply antarābhava.

On the other hand, the concept of antarābhava is more evident in early Buddhism. Some words and statements in the Suttanta Pitaka imply the existence of antarbāhava. For example, the words "sambhavesī" (a being seeking an existence), "gandhabba" (a being ready to take a new rebirth) and "ubhayantarena" (the world between the two worlds, this present world and the next world) in their contexts can be logically interpreted to mean antarābhava. Besides, some statements like the statement that some beings while descending into their mothers' wombs may be aware or conscious of themselves also imply the existence of antaārbhava in early Buddhism.

1. บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่ออย่างหนึ่งที่แพร่หลายอยู่ในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ คือ ความเชื่อหรือแนวความคิดเรื่องชีวิตระหว่างภพ ซึ่งส่วนมาก หมายถึง ภพหรือชีวิตระหว่างความตายกับการเกิดใหม่ ซึ่งชาวพุทธไทยนิยมเรียกว่า "อันตรภพ" เป็นความเชื่อที่เกี่ยวโยงหรือเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อเรื่องการเกิดใหม่และการระลึกชาติได้รวมทั้งเรื่องชีวิตหลังความตาย ซึ่งตามความเชื่อนี้ บุคคลหลังจากตายแล้ว จะยังไม่ไปเกิดใหม่ทันที แต่จะมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาสั้นๆ ก่อนไปเกิดใหม่ ซึ่งแต่ละทัศนะหรือความเชื่อจะมีความต่างกันในรายละเอียดเกี่ยวกับสภาพชีวิตดังกล่าว ความเชื่อเรื่องอันตรภพนี้มีผู้เชื่อถือ และได้รับความสนใจจากนักวิชาการรวมทั้งนักวิทยาศาสตร์เป็นจำนวนมาก

ในประเทศไทยก็มีความเชื่อเรื่องอันตรภพปนอยู่กับความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิด และการระลึกชาติได้ เพราะมีรายงานว่ามีผู้ระลึกชาติได้หลายคน

ได้กล่าวถึงชีวิตในช่วงหลังตายแต่ยังไม่ได้มาเกิดเป็นมนุษย์ในชาติปัจจุบัน ตัวอย่างหนึ่งที่มีชื่อเสียงและได้รับการพิสูจน์จนได้รับการยอมรับจากผู้เกี่ยวข้อง ก็คือ กรณีของเด็กชายชนัย ชูมาลัยวงศ์ ที่ระลึกชาติได้ว่าตนเองคือครูบัวไข หล่อนาค ซึ่งถูกยิงตาย ซึ่งเป็นกรณีที่หนังสือพิมพ์ไทยรัฐฉบับที่ 7423 ประจำวันศุกร์ที่ 19 พฤษภาคม 2521 ได้นำไปลงเป็นข่าวหน้าหนึ่ง เด็กชายชนัยให้สัมภาษณ์ว่า หลังถูกยิงตาย รู้สึกตนเองออกจากร่าง และมองเห็นตัวเองนอนอยู่บนถนน จากนั้นได้เร่ร่อนไปหลายแห่งก่อนจะมาเกิดใหม่ (ส.ทับทิมเทศ 2547, 59-60)

ความเชื่อเรื่องอันตรภพที่กล่าวมาดูจะไม่เป็นปัญหาสำหรับพุทธ-ศาสนาบางนิกาย โดยเฉพาะพุทธศาสนาวัชรยานในทิเบต เพราะนิกายเหล่านี้ยอมรับเรื่องอันตรภพ แต่สำหรับพุทธศาสนาเถรวาทดูจะเป็นปัญหาไม่น้อย เพราะในขณะที่ชาวพุทธเถรวาทในประเทศไทย และพม่าเป็นต้นยอมรับเรื่องอันตรภพ แต่กลับเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในวงวิชาการว่า พุทธศาสนาเถรวาทที่ถือกันว่ามีคำสอนใกล้เคียงกับพุทธศาสนาดั้งเดิมของพระพุทธเจ้ามากที่สุด ปฏิเสธเรื่องอันตรภพ (Prebish 1975, 41) สาเหตุสำคัญเป็นเพราะพุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธการตายแล้วยังไม่เกิดใหม่ในทันที อย่างที่มักจะเชื่อกันในแนวคิดเรื่องอันตรภพ

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการอย่างปีเตอร์ ฮาร์วีย์ (Peter Harvey) มีความเห็นต่างออกไปว่า พุทธศาสนาดั้งเดิมมีความเห็นต่างจากพุทธศาสนาเถรวาท เพราะพุทธศาสนาดั้งเดิมยอมรับเรื่องอันตรภพ (Harvey 1995, 9) นอกจากนั้นนักคิดเถรวาทบางคนก็เห็นว่า หลังความตาย คนเกิดใหม่เป็นโอปปาติกะ (สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นมาแล้วโตเต็มตัวทันทีซึ่งมีหลายประเภท เช่น เทวดา) ทันทีก่อนจะไปเกิดในสุคติภพหรือทุคติภพตามกรรมที่ทำไว้ (ส.ทับทิมเทศ 2547, 62) ซึ่งเท่ากับเป็นการยอมรับอันตรภพในอีกรูปแบบหนึ่ง แต่ยังไม่มีงานวิจัยที่อภิปรายทัศนะแบบหลังนี้ในเชิงวิชาการให้ชัดเจน

จากที่กล่าวมาจึงมีปัญหาว่า พุทธศาสนาเถรวาท และพุทธศาสนาดั้งเดิมมีทัศนะเช่นใดกันแน่ในเรื่องอันตรภพ พุทธศาสนาเถรวาทมีความเห็นต่างจากพุทธศาสนาดั้งเดิมมากน้อยเพียงไร และพุทธศาสนาเถรวาทจะมีคำตอบ

อย่างไร สำหรับความเชื่อของชาวพุทธเถรวาทในเรื่องดังกล่าว การวิจัยเรื่องอันตรภพนี้จึงมีประโยชน์ทั้งด้านวิชาการ ด้านศาสนา ตลอดถึงด้านสังคม

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่อวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องอันตรภพของพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องอันตรภพของพุทธศาสนาดั้งเดิมกับแนวความคิดของพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อหาคำตอบสำหรับปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องอันตรภพระหว่างคำสอนในคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทกับความเชื่อของชาวพุทธเถรวาท

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้จะศึกษาแนวความคิดของพุทธศาสนาเถรวาท รวมทั้งพุทธศาสนาดั้งเดิมเกี่ยวกับเรื่องอันตรภพตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกา ตลอดจนเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) โดยมีขั้นตอนดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. เก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอันตรภพโดยเฉพาะในพุทธศาสนาเถรวาท และพุทธศาสนาดั้งเดิมจากแหล่งข้อมูลในหอสมุดต่าง ๆ มีหอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น รวมทั้งเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องในอินเตอร์เน็ต
2. นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้มาเรียบเรียงจัดหมวดหมู่ และวิเคราะห์เพื่อให้ได้แนวความคิดเรื่องอันตรภพของพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนาดั้งเดิม
3. สรุปผลการวิเคราะห์ พร้อมทั้งเขียนรายงานการวิจัย

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การวิจัยครั้งนี้คาดว่าจะได้รับประโยชน์บางอย่างดังต่อไปนี้

1. ได้มุมมองใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องอันตรภพที่มีความหลากหลายซึ่งอาจมีส่วนกระตุ้นให้นักวิชาการหันมาสนใจศึกษาเรื่องอันตรภพของพุทธศาสนาเถรวาทมากขึ้น

2. ได้เห็นการตีความที่ต่างกันเกี่ยวกับคำสอนเรื่องคันธัพพะ และสัมภเวสี

3. ได้แนวทางสำหรับแก้ความสงสัยในเรื่องอันตรภพของชาวพุทธ-เถรวาทในเชิงวิชาการ

2. ความหมายและลักษณะของอันตรภพ

เริ่มแรก เราควรจะเรียนรู้เกี่ยวกับความหมายและลักษณะของอันตรภพในวงกว้างก่อน เพื่อจะได้เข้าใจว่า อันตรภพเป็นเช่นใดหรือมีกี่รูปแบบ และอันตรภพในทัศนะของพุทธศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนาเถรวาทต่างจากอันตรภพในทัศนะอื่นอย่างไร

2.1 ความหมายและลักษณะของอันตรภพตามที่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาท

คำว่า "อันตรภพ" เป็นคำที่แผลงมาจากคำว่า "อนฺตราภว" หรือ "อันตราภวะ" (อ่านว่า "อันตะราภะวะ") ในภาษาบาลี ตามรูปศัพท์ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ คำว่า "อันตรา" ซึ่งแปลว่า "ในระหว่าง" และคำว่า "ภวะ" ซึ่งในภาษาไทยแปลทับศัพท์โดยแผลงรูปเป็น "ภพ" ดังนั้น ความหมายตามรูปศัพท์ของ "อันตราภวะ" หรือ "อันตรภพ" จึงหมายถึง "ภพในระหว่าง" ซึ่งมีความหมายในรายละเอียดต่างกันไปตามทัศนะต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะอภิปรายต่อไป

ตามรูปศัพท์ "อันตรภพ" หมายถึง ภพในระหว่าง คือ ภพที่อยู่ระหว่างภพหนึ่งกับอีกภพหนึ่ง เพราะสัตว์ทั้งหลายต้องอยู่ ณ ภพใดภพหนึ่งเสมอ แต่ก็มีทัศนะที่ให้ความหมายเป็นว่า "ภพหรือชีวิตระหว่างความตายกับ

การเกิดใหม่" หรือ "ภพระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า" เช่น คำอธิบายอันตรภพใน Encyclodpaedia of Buddhism vol. II Fascicle I ได้ให้ความหมายไว้ว่า "อันตรภพ หมายถึง ภพในระหว่างหรือความมีอยู่ระหว่างความตายในชีวิตหนึ่งกับการเกิดใหม่ในอีกชีวิตหนึ่ง" (D.J.K. & K.TMR. 1966, 730) ซึ่งทำให้เกิดปัญหาเรื่องคนตายแล้วยังไม่เกิดใหม่ทันที ซึ่งขัดกับแนวความคิดของเถรวาท อีกทั้งบางทัศนะก็เห็นว่า "อันตรภพ" ไม่ได้เป็นภพอย่างหนึ่งที่เป็นเอกเทศจากภพ 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ เป็นเพียงสัตว์หรือชีวิตที่อยู่ระหว่างการไปเกิดในอีกภพหนึ่งเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากคำถกเถียงในคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มหนึ่งในคัมภีร์อภิธรรมปิฎกของเถรวาท

พุทธศาสนาดั้งเดิมไม่ปรากฏเรื่องอันตรภพไว้อย่างชัดเจน เพราะไม่ปรากฏข้อความเกี่ยวกับเรื่องอันตรภพในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกโดยตรง เพียงแต่มีพุทธพจน์บางแห่งแสดงนัยของการยอมรับอันตรภพ เช่น พุทธพจน์ที่แสดงว่ามีสัตว์ที่แสวงหาภพ (สัมภเวสี) และสัตว์ที่เกิดแล้ว (ภูต) (ม.มู. 12/402/434) และสัตว์ที่มาเกิดในครรภ์ (คันธัพพะ) (ม.มู. 12/408/443-444) ที่สื่อนัยว่ามีอันตรภพ ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทมีการกล่าวถึงเรื่องอันตรภพอย่างชัดเจนโดยปรากฏอยู่ในคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกและปรากฏในคัมภีร์รุ่นหลังด้วย คำถกเถียงในอันตราภวกถาของคัมภีร์กถาวัตถุ (อภิ.ก. 37/505-509/537-545) แสดงให้เห็นลักษณะของอันตรภพในทัศนะของพุทธศาสนาบางนิกายในสมัยสังคายนาครั้งที่ 3 (อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2-3) ซึ่งพอจะสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1) อันตรภพไม่ใช่ภพ 3 แต่ก็ไม่ใช่ภพอย่างหนึ่งต่างหากจากภพ 3 อันได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ เพราะไม่มีอยู่ในระหว่างภพเหล่านี้ รวมทั้งไม่ใช่กำเนิดที่ 5 (กำเนิดมี 4) คติที่ 6 (คติมี 5) วิญญาณฐิติที่ 8 (วิญญาณฐิติมี 7) และสัตตาวาสที่ 10 (สัตตาวาสมี 9) ซึ่งแสดงว่าไม่ใช่ภพหรือรูปแบบชีวิตอื่นนอกจากที่มีการจัดประเภทไว้ในเรื่องกำเนิดและคติ เป็นต้น แต่จะกล่าวว่าเป็นอันเดียวกันเลยทีเดียวก็ไม่ได้

2) ไม่มีกรรมที่ทำสัตว์ให้เข้าถึงอันตรภพเป็นการเฉพาะเหมือนที่ภพอื่นมี เช่น กามภพก็มีกรรมที่ทำให้เข้าถึงกามภพ ซึ่งแสดงว่าเป็นที่พัก

ระหว่างทางเท่านั้น ไม่ใช่สถานที่ที่สัตว์จะไปเกิดเพื่อเสวยวิบากกรรมตามที่ทำไว้ อย่างเช่น การไปเกิดในนรกเพื่อเสวยความทุกข์ด้วยอำนาจของอกุศลกรรม เหมือนถนนหรือเส้นทางระหว่างศาลกับเรือนจำไม่ใช่สถานที่ที่นักโทษจะถูกลงโทษแต่เป็นแค่ทางผ่านเท่านั้น

3) ไม่ใช่ภพที่สัตว์ไปเกิด แก่ ตาย จุติ และปฏิสนธิ อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง การเกิดแก่ตายและการจุติ และปฏิสนธิอย่างต่อเนื่องไม่มีในภพนี้ (อภิ.ก.อ. 234) ซึ่งต่างจากภพอื่นที่มีการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์อย่างต่อเนื่องได้ เช่น มนุษย์สามารถเวียนว่ายตายเกิดในกามภพได้อย่างต่อเนื่องหลายชาติ

4) สัตว์ในอันตรภพไม่มีขันธ์ 5 อย่างในภพอื่นที่มีขันธ์ 5 อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง รูปขันธ์ และนามขันธ์ของสัตว์ในอันตรภพไม่เหมือนกับรูปขันธ์ และนามขันธ์ของสัตว์ในภพที่มีขันธ์ 5 ทั้งหลาย คือ มีรูปที่มองไม่เห็น (อนิทสฺสนํ รูปํ) และนามขันธ์มีเวทนาเป็นต้นก็ไม่หยาบ (น โอฬาริกา) เหมือนของสัตว์เหล่าอื่น (อภิ.ก.อ. 234) ซึ่งแสดงว่า สัตว์ในอันตรภพก็ยังมีขันธ์หรือรูปนามอยู่เพียงแต่คุณภาพหรือลักษณะต่างจากของสัตว์ในภพอื่น

5) อันตรภพมีแก่สัตว์บางประเภทเท่านั้น ผู้ที่จะไปเกิดในนรก อสัญญีภพ และอรูปภพ จะไม่มีอันตรภพ ซึ่งแสดงว่าเฉพาะสัตว์ที่ไปเกิดในรูปภพ และกามภพอื่น ๆ ยกเว้นนรก ที่มีอันตรภพ

จากข้อมูลในอันตราภวกถาที่กล่าวมาแสดงว่า อันตรภพ หมายถึงภพของสัตว์ที่มีรูปขันธ์ และนามขันธ์แบบหนึ่งซึ่งอาจยังไม่ได้สังกัดในภพใดภพหนึ่งใน 3 ภพใหญ่อย่างเต็มตัว แต่ก็ไม่ใช่ภพหรือคติหรือกำเนิดอย่างอื่นซึ่งคงเป็นเพราะเป็นภพที่อยู่ชั่วคราวเพื่อรอการไปสู่ภพใดภพหนึ่งใน 3 ภพนั้น อย่างเต็มรูปแบบเพื่อเสวยวิบากกรรมต่อไป อันตรภพจึงไม่ใช่ภพมาตรฐานที่สัตว์ทั้งหลายไปเวียนว่ายตายเกิดเพื่อรับผลกรรมอย่างในภพ 3 ที่สอนกันอยู่โดยทั่วไปในพุทธศาสนา ซึ่งหากวิเคราะห์ให้ดี จะเห็นว่าอันตรภพในแนวความคิดเหล่านี้อาจไม่ขัดกับคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาท ดังจะอภิปรายเรื่องนี้ต่อไป

อนึ่ง อรรถกถาตอนที่อธิบายอันตราภวกถายังได้อธิบายลักษณะของอันตรภพไว้ด้วยว่า หมายถึง สถานที่ที่สัตว์ไม่มีทิพจักษุก็เหมือนกับมีทิพจักษุ ไม่มีฤทธิ์ก็เหมือนมีฤทธิ์ อยู่รอเวลาที่บิดามารดาจะมาอยู่ร่วมกันและพร้อมจะให้กำเนิดบุตรเป็นเวลา 7 วันบ้าง เกินกว่า 7 วันบ้าง (อภิ.ก.อ. 233) ซึ่งแสดงว่า สัตว์ในอันตรภพมีลักษณะคล้ายเทวดามีกายทิพย์และอำนาจพิเศษบางอย่าง

นอกจากนั้น อรรถกถาตอนที่อธิบายปุคคลกถาในคัมภีร์กถาวัตถุยังได้กล่าวถึงลักษณะของสัตว์ในอันตรภพตามทัศนะของพวกปุคคลวาทีซึ่งเชื่อว่ามี "บุคคล" หรืออัตตาว่า บุคคลผู้อยู่ในอันตรภพเมื่อจุติไปเกิดในครรภ์มารดาจะไปพร้อมกับรูป (อภิ.ก.อ. 147) ซึ่งคำอธิบายนี้แสดงว่า สัตว์ในอันตรภพมีรูปหรือกายทิพย์

สรุปได้ว่า ตามข้อมูลในอภิธรรมปิฎกโดยเฉพาะกถาวัตถุและอรรถกถาอันตรภพในทัศนะของพุทธศาสนาบางนิกาย หมายถึง ภพชั่วคราวระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ มิใช่ภพอย่างหนึ่งในภพ 3 แต่ก็มิใช่ภพอีกอย่างหนึ่งต่างหาก เป็นภพที่สัตว์ดำรงอยู่ไม่นานนักเพื่อรอเวลาไปเสวยผลกรรมในภพใดภพหนึ่งในกามภพและรูปภพ สัตว์ในภพนี้จะมีกายกับจิตหรือรูปขันธ์และนามขันธ์ที่ต่างจากภพที่มีขันธ์ 5 อื่น ๆ และมีฤทธิ์คล้ายเทวดา

จากข้อมูลเหล่านี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ทัศนะของพุทธศาสนาบางนิกายในสมัยสังคายนาครั้งที่ 3 เกี่ยวกับเรื่องอันตรภพไม่ได้ยืนยันชัดเจนว่าสัตว์ที่ตายไปอยู่ในอันตรภพไม่ได้ "เกิดใหม่" เพียงแต่บอกว่าไม่ได้เวียนว่าย-ตายเกิดเหมือนในภพทั่วไป จึงเป็นไปได้ที่สัตว์เหล่านี้ตายจากภพเก่าแล้วไป "เกิด" ในอันตรภพเป็นการชั่วคราวก่อนจะไปรับผลกรรมหรือก่อนจะไปเกิดอีกครั้งหนึ่งในภพอื่นโดยเฉพาะกามภพ ส่วนประเด็นที่ว่า "มิใช่ภพอย่างหนึ่งต่างหากจากภพ 3 แต่ก็มิใช่ภพในระหว่างภพ 3" สามารถตีความได้ 2 นัยคือ

1) ภพดังกล่าวมิใช่ภพอย่างหนึ่งต่างหากจากภพ 3 แต่เป็นเพียงรูปแบบชีวิตชั่วคราวที่มีลักษณะคล้ายโอปปาติกะหรือสัตว์ที่มีกายทิพย์อย่างเทวดา

2) ภพดังกล่าวอาจจัดโดยอ้อมให้อยู่ในภพอย่างหนึ่งอย่างใดในกามภพหรือรูปภพที่มีกายทิพย์ซึ่งภพที่มีความเป็นไปได้ คือ สวรรค์

รวมทั้งเปรต และอสุรกาย กล่าวอีกอย่างคือเป็นเทวดาหรือสัตว์ชนิดโอปปาติกะประเภทหนึ่ง (หรือในบางทัศนะอาจเป็นพวกสังเสทชะก็ได้) ที่มีอายุอยู่ช่วงสั้น ๆ หรือกำลังไปเข้าสู่สภาพชีวิตในภพใหม่ ซึ่งผู้วิจัยจะอภิปรายประเด็นนี้ในหัวข้อที่ 4 ต่อไป

อย่างไรก็ตาม ในงานเขียนรุ่นหลังอรรถกถาก็มีงานเขียนที่ผู้เขียนเชื่อว่า "อันตรภพ" หมายถึง ภพที่อยู่ระหว่างการตายกับการเกิดใหม่ งานเขียนดังกล่าวคือคัมภีร์ปรมัตถทีปนีซึ่งเป็นฎีกาของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ซึ่งได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องอันตรภพไว้ว่า "มีภพแห่งหนึ่งอยู่ระหว่างกลางจุติและปฏิสนธิ เป็นภพที่สัตว์ซึ่งไปเกิดอาจไปสู่สถานที่ตามต้องการได้ทันทีเหมือนมีทิพยจักษุหรือทรงอิทธิฤทธิ์ บางคนจุติจากภพนี้ไปเกิดในภพนั้นแล้วคอยพบกับบิดามารดา เป็นต้น สามารถดำรงอยู่ได้ 7 วัน หรือกว่านั้น" (สงฺคห.ฎีกา 520)

คำอธิบายดังกล่าวนี้น่าจะเป็นความเข้าใจที่เกิดจากการมองว่า ภพนี้อยู่ระหว่างภพปัจจุบันกับภพที่อาจเรียกได้ว่าเป็น "ภพที่เป็นจุดหมายปลายทาง" ซึ่งสัตว์จะไปเกิดต่อไป จึงคิดว่าการไปเกิดในภพนั้นคือการไปปฏิสนธิ ส่วนอันตรภพไม่ใช่ภพที่สัตว์จะไปปฏิสนธิ แต่น่าสังเกตว่า ผู้เขียนแม้จะบอกว่าอันตรภพคือภพที่อยู่ระหว่างกลางของการจุติกับการปฏิสนธิ แต่กลับอธิบายการไปสู่อันตรภพของสัตว์ว่าเป็นการ "เกิด" ซึ่งมีความหมายเท่ากับปฏิสนธิเช่นกัน เพราะการปฏิสนธิก็คือการเกิดในภพใหม่ ความเข้าใจว่า "อันตรภพ" หมายถึง ภพระหว่างความตายกับการเกิดใหม่ที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบันจึงน่าจะเป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อน หรือเป็นเพียงทัศนะแบบหนึ่งเท่านั้น เพราะการไปสู่อันตรภพก็เป็นการเกิดด้วยเช่นกัน เพียงแต่ไม่ใช่การเกิดอย่างสมบูรณ์แบบเท่านั้น อันตรภพในหลายทัศนะไม่ใช่ภพที่สัตว์ตายแล้วยังไม่ได้เกิด

2.2 ความหมายและลักษณะของอันตรภพตามที่ปรากฏในพุทธศาสนานิกายอื่น

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายเรื่องอันตรภพที่ปรากฏในคัมภีร์ของพุทธศาสนานิกายบางนิกายที่เชื่อเรื่องอันตรภพ ซึ่งมีความต่างกันไปไม่มาก-

ก็น้อยตามทัศนะที่ต่างกัน เพื่อจะช่วยให้เข้าใจเรื่องอันตรภพในทัศนะของพุทธศาสนาดั้งเดิม และพุทธศาสนาเถรวาทได้มากขึ้น

1) ทัศนะของนิกายสรวาสติวาท

ตามทัศนะของสรวาสติวาท "ภพ" หมายถึง ความมีอยู่หรือสิ่งที่มีอยู่ อันได้แก่ ขันธ์ 5 (*Bhava* is existence, the *skandhas*) ซึ่งมีนัยเหมือนทัศนะของเถรวาท แต่ได้แยกขั้นตอนของภพหรือการมีชีวิตหรือขันธ์ออกเป็น 3 ขั้นตอนคือ

1) อันตรภพ หรือ **อันตราภพ** ("อนฺตราภว" ในภาษาสันสกฤต ซึ่งเหมือนกับในภาษาบาลีอ่านว่า "อันตะราภะวะ") หมายถึง ขันธ์ที่เข้าไปในระหว่าง 2 อาณาจักรของการเกิดใหม่

2) อุปปัตติภพ (อ่านว่า "อุปะปัตติภวะ") หมายถึง ขันธ์ในขณะเข้าสู่ภพใหม่หรือขณะปฏิสนธิคือการเกิดในภพใหม่ ("ปฺรติสมฺธิ" ในภาษาสันสกฤต อ่านว่า "ประติสัมธิ")

3) ปูรวกาลภวะ (อ่าน "ปูรวะกาละภะวะ") หมายถึง ขันธ์นับตั้งแต่หลังปฏิสนธิไปจนถึงความตาย ซึ่งเป็นขณะสุดท้ายก่อนจะเข้าถึงขณะแห่งอันตรภพอีกครั้งหนึ่ง

(Abhidharmakośabhāsya II, 391)

ในคัมภีร์อภิธรรมโกศภาศยะของนิกายสรวาสติวาท ท่านวสุพันธุ (ราว พ.ศ. 1000) ได้อธิบายลักษณะของอันตรภพหรือสัตว์ในอันตรภพไว้ว่า กรรมที่ส่งสัตว์ในอันตรภพไปเกิดเป็นกรรมเดียวกับที่ส่งสัตว์ไปเกิดในภพหน้า สัตว์ในอันตรภพนี้จะมีรูปร่างเหมือนสัตว์ในภพที่เขาจะไปเกิดที่เรียกว่า "ปูรฺวกาลภว" ท่านวสุพันธุดูเหมือนจะชี้ให้เห็นว่า สัตว์ในอันตรภพมีหลายชนิดและมีลักษณะต่างกัน โดยทั่วไปจะรูปร่างเหมือนเด็กอายุ 5-6 ขวบ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน แต่ถ้าเป็นพระโพธิสัตว์จะมีลักษณะเป็นเหมือนพระโพธิสัตว์ที่โตเป็นหนุ่มสาวประดับด้วยลักษณะน้อยใหญ่อันวิจิตร (Abhidharmakośabhāsya II, 390) สัตว์ในอันตรภพจะมองเห็นได้ด้วยสัตว์ที่อยู่ในประเภทเดียวกันเท่านั้น หรือมองเห็นด้วยทิพจักขุที่เกิดด้วยอภิญญา

(อภิชญา) แต่ตาทิพย์ของสัตว์ทั่วไปอย่างของเทวดาที่ได้มาโดยกำเนิดไม่สามารถมองเห็นได้ (Abhidharmakośabhāsya II, 392)

นอกจากนั้น สัตว์ในอันตรภพจะมีอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ มีอวัยวะหรืออินทรีย์ครบถ้วน และมีกลิ่นเป็นอาหารหรือเป็นพวก "เสพกลิ่น" ซึ่งเรียกว่า "คนฺธรฺว" (อ่านว่า "คันธรรวะ" (Abhidharmakośabhāsya II, 393) หรือ "คนฺธพฺพ" (คันธัพพะ) ในภาษาบาลี แต่คนไทยนิยมเรียก "คนธรรพ์" ซึ่งในพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง เทวดาประเภทหนึ่งหรือสัตว์ที่จะมาเกิดในครรภ์มารดา

ดังนั้น คำอธิบายลักษณะของสัตว์ในอันตรภพจึงมักมีอยู่ว่า เป็นสัตว์ที่มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากร่างกาย มีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศได้ ไม่ดื่มกินอาหารหยาบ เพียงแต่มีชีวิตอยู่ด้วย "กลิ่น" เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า "คันธรรพะ" หรือ "คนธรรพ์" (Chanduri 1983, 131 อ้างในพระมหาสมชัย กุสลจิตฺโต 2539. 69)

อนึ่ง ท่านวสุพันธุเห็นเหมือนทัศนะที่ปรากฏในอันตราภวกถาในคัมภีร์กถาวัตถุว่า อันตรภพมีเฉพาะในกามภพและรูปภพเท่านั้น ไม่มีในอรูปภพ (Abhidharmakośabhāsya II, 439) แนวคิดหลายอย่างเกี่ยวกับเรื่องอันตรภพของนิกายสรวาสติวาทจึงมีความใกล้เคียง และสามารถนำมาสนับสนุนการตีความแนวความคิดเรื่องอันตรภพของพุทธศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนาเถรวาทได้

2) ทัศนะของพุทธศาสนาแบบทิเบต

ส่วนพุทธศาสนาในทิเบตก็มีความเห็นคล้ายกับนิกายสรวาสติวาทในประเด็นที่ว่า มีอันตรภพอยู่จริงที่เรียกในภาษาทิเบตว่า "บาร์โด" โดยสัตว์ในอันตรภพนี้มีกายทิพย์ที่ถือว่าเป็น "กายที่สำเร็จขึ้นด้วยใจ" (mental body) เช่นเดียวกัน แต่ดูเหมือนว่า สิ่งที่ปรากฏแก่สัตว์ในอันตรภพตามคติของทิเบตจะมีรูปแบบตายตัวที่ทุกคนจะได้พบเหมือนกันซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 8 ขั้นตอน โดยสัตว์ที่อยู่ในอันตรภพจะมีอายุคราวละ 7 วัน หากยังไม่ได้ไปเกิดใหม่ก็จะตายอีกเหมือนตอนเป็นมนุษย์ แต่เป็นไปอย่างรวบรัด แล้วเริ่มต้นกระบวนการใหม่ รวม 6 ครั้ง รวมทั้งครั้งแรกด้วยเป็น 7 ครั้ง ซึ่งสัตว์ใน

อันตรภพนี้ จะมีชีวิตอยู่เท่ากับ 49 วัน ต้องไปเกิดใหม่ภายใน 49 วันนี้ เป็นอย่างช้า อย่างเร็วคือ 7 วัน ยกเว้นกรณีพิเศษ คือ ถ้าสัตว์ผู้นั้นมีกรรมแรงมาก ก็จะส่งให้ไปเกิดในสุคติภพหรือทุคติภพในทันทีโดยไม่ต้องรออยู่ในอันตรภพก่อน (โซเกียล รินโปเช 2542, 169)

โซเกียล รินโปเช อธิบายว่า เหตุผลที่ชาวพุทธยอมรับความคิดเรื่องการเกิดใหม่คือความสืบเนื่องของจิต แต่ละขณะจิตเกิดขึ้นจากขณะจิตก่อนหน้านั้น "การกลับชาติมาเกิด" ไม่ใช่มี "บางสิ่ง" ซึ่งคล้ายมาเกิดใหม่โดยเคลื่อนจากชาติหนึ่งไปสู่อีกชาติหนึ่ง พุทธศาสนาไม่เชื่อว่ามีสิ่งซึ่งเป็นอิสระและคงที่ถาวรไม่เปลี่ยนแปลงอย่างอัตตา หรือดวงวิญญาณซึ่งดำรงอยู่หลังจากร่างกายตายแล้ว วิญญาณระดับละเอียดที่สุดเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความสืบเนื่องระหว่างชาติต่าง ๆ (โซเกียล รินโปเช 2544, 115) การอธิบายดังกล่าวมานี้แสดงว่า วิญญาณในอันตรภพตามทัศนะของพุทธศาสนาทิเบตมีการ "เกิด" สืบต่อจากชาตินี้ ไม่ใช่ตายแล้วยังไม่เกิด

3. เหตุผลของทัศนะที่ยอมรับอันตรภพ

ในหัวข้อนี้จะขอนำเหตุผลที่พุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท และนักวิชาการบางคนอย่างปีเตอร์ ฮาร์วีย์ ใช้ในการสนับสนุนความมีอยู่ของอันตรภพมาอภิปราย ซึ่งจะมีส่วนช่วยในการอภิปรายเหตุผลของผู้วิจัยในหัวข้อที่ 4 ต่อไป

3.1 เหตุผลของนิกายสรวาสติวาท

นิกายสรวาสติวาทอ้างเหตุผลและหลักฐานสนับสนุนความมีจริงของอันตรภพไว้ดังต่อไปนี้

1) คัมภีร์<u>อภิธรรมโกศภาศยะ</u>อันเป็นอรรถกถาเล่มสำคัญที่อธิบายคัมภีร์<u>อภิธรรมโกศะ</u>ของสรวาสติวาทซึ่งเชื่อกันว่ารจนาโดยพระวสุพันธุ (ปัจจุบันมีแนวโน้มเชื่อว่า เป็นคนละรูปกับวสุพันธุของนิกายโยคาจาร) อธิบายกำเนิด (โยนิ) ว่ามี 4 ประเภทเหมือนในพุทธศาสนาเถรวาท และถือว่า สัตว์ในอันตรภพจัดอยู่ในประเภทโอปปาติกะ (apparitional beings) คือผุดเกิด

ขึ้นมาโดยไม่ต้องผ่านการตั้งครรภ์หรืออยู่ในไข่มาก่อน เกิดขึ้นมาก็มีอวัยวะครบถ้วนสมบูรณ์ทันที (Abhidharmakośabhāsya II, 380-381) คำอธิบายนี้ถือได้ว่าเป็นเหตุผลหนึ่งที่ยืนยันว่า สามารถมีอันตรภพหรือสัตว์ในอันตรภพได้โดยไม่ขัดกับหลักคำสอนเรื่องประเภทหรือกำเนิดของสัตว์ในพุทธศาสนาโดยทั่วไป

2) ท่านวสุพันธุพยายามชี้ให้เห็นว่า สัตว์ในอันตรภพไม่ใช่ "ไม่เกิด" เลย แต่ "กำลังเกิด" (อุปปทฺยมาน) คือไม่เรียกว่า "เกิดขึ้นแล้ว" หรือเกิดขึ้นเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว (อุปฺปนฺโน หรือ อุปปตฺติ) เพราะคำว่า "เกิด" หมายถึง "เข้าถึงแล้ว" (อุปคต อ่านว่า "อุปะคะตะ") นั่นคือ การเกิดหมายถึง การเข้าถึงหรือบรรลุถึง (to be born is to arrive) แต่สัตว์ในอันตรภพยังไปไม่ถึงสถานที่ที่จะเสวยวิบากกรรม (Abhidharmakośabhāsya II, 383) สัตว์ในอันตรภพจึงเป็นสัตว์ที่ถือได้ว่า "เกิด" แล้วในความหมายหนึ่ง แต่ไม่ได้เกิดในสถานที่หรือภพที่จะได้รับกรรมโดยตรง เหมือนคนทำบาปที่ตายแล้วไปเกิดเป็นโอปปาติกะก่อนถูกนำไปลงโทษในนรก สัตว์ดังกล่าวนี้ถือได้ว่า "กำลังเกิด" หรือ "เกิดแล้ว" ในความหมายที่กล่าวมานี้ เพื่อรับผลกรรมในภพมาตรฐานอันเป็นจุดหมายปลายทางในการเกิดครั้งนั้น ดุจนักโทษผู้กำลังถูกนำเข้าสู่หลักประหาร

ในประเด็นนี้ ท่านวสุพันธุอธิบายเพิ่มเติมด้วยว่า ภพหรือสัตว์ในภพต่าง ๆ จะมีความต่อเนื่องไม่ขาดตอนระหว่างความตายกับการเกิดใหม่ เหมือนชุดของข้าวที่เกิดต่อเนื่องกันไปไม่ใช่ขาดตอนแล้วมาสร้างขึ้นใหม่ สภาวธรรมที่เป็นขณิกะ คือ เกิดดับทุกขณะก็มีลักษณะเป็นชุดต่อเนื่อง (series) เช่นเดียวกัน การที่สภาวธรรมหรือสัตว์เหล่านี้ไปปรากฏในอีกสถานที่แห่งหนึ่งที่ห่างไกล ก็เป็นเพราะสภาวธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นใหม่โดยไม่มีความขาดตอนในระหว่างเหมือนคนขนเมล็ดข้าวเปลือกไปปลูกในที่หมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งที่ห่างไกลโดยผ่านหมู่บ้านระหว่างทาง ในทำนองเดียวกัน สภาวธรรมทางจิตก็เกิดขึ้นโดยปราศจากความขาดตอน นั่นคือ มีอันตรภพหรือความมีอยู่ในระหว่างจากสถานที่อันเป็นที่ตายก็เช่นกัน (Abhidharmakośabhāsya II, 383)

3) ท่านวสุพันธุอ้างว่า มีพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงอันตรภพไว้ (ในอ้างอิงของคัมภีร์อภิธรรมโกศภาศยะระบุว่า หมายถึง สัปตภวสูตรที่ยังมีปัญหาถกเถียงกันในเรื่องความเป็นของจริงแท้หรือไม่ ดูอ้างอิง 29 ใน **Abhidharmakośabhāsya II, 500**) ซึ่งอยู่ในพระสุตตันตปิฎกของสรวาสติวาทที่เรียกว่า "อาคม" โดยในพระสูตรดังกล่าวพระพุทธเจ้าตรัสภพไว้ถึง 7 ประเภท คือ นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต เทวดา มนุษย์ กรรมภพ และอันตรภพ (**Abhidharmakosa III p. 13** อ้างในพระมหาสมชัย กุสลจิตฺโต 2539, 71-72 ; **Abhidharmakośabhāsya II, 386**)

การอ้างพระสูตรดังกล่าวนี้มีปัญหาอยู่ว่า พระสูตรนี้มีเฉพาะในคัมภีร์ของสรวาสติวาท ไม่ปรากฏในนิกายอื่น ทำให้ไม่สามารถยืนยันให้คนในนิกายอื่นยอมรับได้

4) ท่านวสุพันธุเห็นว่า "คันธัพพะ" ("คันธรรพะ" ในภาษาสันสกฤต ชาวพุทธไทยนิยมเรียก "คนธรรพ์") หมายถึง สัตว์ที่อยู่ในอันตรภพ โดยอ้างอาศวลายนสูตรของสรวาสติวาทที่แสดงว่า "คันธัพพะ" คือผู้ที่พร้อมจะ "มา" เกิด (**Abhidharmakośabhāsya II, 386**) และคำว่า "คันธัพพะ" ในที่นี้ท่านวสุพันธุหมายรวมถึงเทวดาที่อาศัยอยู่ตามต้นไม้ที่ "มีกลิ่น" เป็นอาหาร (**Abhidharmakośabhāsya II, 393**) ซึ่งเทวดาประเภทนี้พุทธศาสนาดั้งเดิมและเถรวาทต่างก็ยอมรับเหมือนกัน แต่ไม่มีหลักฐานการยอมรับว่าเป็นพวกเดียวกับคันธัพพะที่เป็นสัตว์ในอันตรภพ

5) ถ้าไม่มีอันตรภพ เหตุใดพระพุทธเจ้าจึงตรัสคำว่า "อันตราปริ-นิพพายี" (สันสกฤต : อนฺตราปรินิรวายิน) ซึ่งแปลว่า "ผู้ปรินิพพานในระหว่าง" อันเป็นลักษณะของพระอนาคามีประเภทหนึ่งไว้ (พระมหาสมชัย กุสลจิตฺโต 2539, 70) แสดงว่า ตามความเข้าใจของสรวาสติวาท พระอนาคามีประเภทอันตราปรินิพพายีคือพระอนาคามีที่ดับขันธปรินิพพานใน "ภพในระหว่าง" คืออันตรภพนั่นเอง กล่าวอีกอย่างก็คือ ที่ว่า พระอนาคามีประเภทนี้เป็น "ผู้ปรินิพพานในระหว่าง" นั้น หมายถึงเป็นผู้ปรินิพพาน "ในระหว่างภพ" หรืออันตรภพ แต่พุทธศาสนาเถรวาทกลับเห็นว่า คำว่า "อันตราปรินิพพายี" หมายถึง "ผู้ปรินิพพานในระหว่างที่อายุยังไม่ถึงครึ่งหนึ่งของอายุในสุทธาวาสที่ไปเกิด" ไม่ได้เกี่ยวกับอันตรภพเลย

3.2 เหตุผลของปีเตอร์ ฮาร์วีย์

ปีเตอร์ ฮาร์วีย์ (Peter Harvey) พยายามอ้างเหตุผลจากพระไตรปิฎกเพื่อชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนาดั้งเดิมยอมรับอันตรภพ ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธอันตรภพ โดยฮาร์วีย์เห็นว่า พุทธศาสนาดั้งเดิมยอมรับช่วงเวลาคั่นกลางระหว่างการเกิดใหม่ (intermediary period between rebirths) ซึ่งต่างจากพุทธศาสนาเถรวาทที่เห็นว่าไม่มีช่องว่างระหว่างที่สุดของชีวิตหนึ่งกับจุดเริ่มต้นของชีวิตถัดไป (Harvey 1995, 9) เหตุผลของฮาร์วีย์ สำหรับการเชื่อว่าพุทธศาสนาเถรวาทไม่ยอมรับอันตรภพคือการปฏิเสธอันตรภพในกถาวัตถุและคำสอนในคัมภีร์ปัฏฐานเรื่องการเกิดของปฏิสนธิจิตต่อเนื่องกับจุติจิตในทันที (Harvey 1995, 98) ซึ่งน่าสังเกตว่า อันตราภวกถาในกถาวัตถุที่ผู้วิจัยได้อภิปรายมาแล้วไม่ได้ระบุว่า อันตรภพเป็นช่วงคั่นกลางระหว่างชาติหนึ่งกับอีกชาติหนึ่ง หรือปฏิสนธิจิตไม่ได้เกิดตามจุติจิตในทันทีอย่างที่ฮาร์วีย์เข้าใจ ส่วนเหตุผลที่ฮาร์วีย์ยกมาสนับสนุนการยอมรับอันตรภพของพุทธศาสนาดั้งเดิมมีอยู่หลายประการแต่มีน้ำหนักน้อย เหตุผลหรือหลักฐานสำคัญที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีน้ำหนักมากที่สุดในการอ้างเหตุผลของฮาร์วีย์คือ พุทธพจน์เรื่อง "สัมภเวสี" ในมหาตัณหาสังขยสูตร เพราะถ้าดูเฉพาะในบริบทของพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า "อาหาร 4 ชนิดนี้ มีเพื่อความดำรงอยู่แห่ง**สัตว์ที่เกิดแล้ว**บ้าง เพื่อความอนุเคราะห์**เหล่าสัตว์ที่แสวงหาภพที่เกิด**บ้าง" (ม.มู. 12/402/434) ซึ่งเป็นประเด็นที่จะนำมาอภิปรายกันต่อไปเพราะเถรวาทตีความต่างออกไป

3.3 เหตุผลของพร รัตนสุวรรณ

แม้ พร รัตนสุวรรณ จะมิได้พูดถึงเรื่องอันตรภพโดยตรง แต่ทัศนะที่แสดงออกมาในงานเขียนของ พร รัตนสุวรรณ ก็เห็นได้ค่อนข้างชัดว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องอันตรภพ เพราะเรื่องกายทิพย์ที่เกิดขึ้นขณะกำลังจะตายมีลักษณะตรงกับสัตว์ในอันตรภพที่ผู้วิจัยจะได้อภิปรายต่อไปในหัวข้อที่ 4

พร รัตนสุวรรณ เห็นว่า ตามหลักปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ 4 ที่ว่า มีตัณหาก็มีการเกิดอีก คนและสัตว์จึงมีชีวิตหลังตาย "ถ้าไม่สามารถ

มีชีวิตอยู่ในสภาพที่เป็นกายเนื้ออย่างที่เห็นอยู่ในโลกนี้ได้ ก็สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ในสภาพของกายทิพย์" (พร รัตนสุวรรณ 2539, 202) กายทิพย์ที่ พร รัตนสุวรรณ พูดถึงก็คือร่างกายของสัตว์ประเภทโอปปาติกะนั่นเอง (พร รัตนสุวรรณ 2541, 39) แสดงว่า พร รัตนสุวรรณ เชื่อว่า เมื่อตายแล้วมนุษย์ก็จะไปเกิดเป็นโอปปาติกะ จากนั้นเมื่อเข้าไปเกี่ยวข้องกับภพใดก็จะมีรูปร่างเปลี่ยนไปตามภพนั้น ดังที่ พร รัตนสุวรรณ ได้อธิบายไว้ว่ากายทิพย์นี้จะมีรูปร่างลักษณะอย่างเดียวกับกายเนื้อที่กำลังจะตายนั่นเอง และรูปร่างที่ว่านี้จะอยู่ในลักษณะนี้ตลอดเวลาที่ยังเกี่ยวข้องโลกมนุษย์ และจะเปลี่ยนไปตามภูมิที่ไปเกิด รูปร่างจะไม่อยู่ในสภาพเดิม ต้องเปลี่ยนไปตามสิ่งแวดล้อมและกฎเกณฑ์ธรรมชาติของภูมินั้น ๆ (พร รัตนสุวรรณ 2513, 52, 54) ในกรณีที่มาเกิดในครรภ์มารดา รูปร่างเดิมก่อนที่จะมาปฏิสนธิก็จะสลายตัวไปแล้วจะมีรูปร่างอย่างใหม่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะได้รับอิทธิพลจากกรรมพันธุ์ที่สืบต่อมาจากพ่อแม่ ที่อยู่ ไข่ และในสเปอร์ม และอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมในโลกมนุษย์อีกด้วย กายเนื้อที่จะเกิดขึ้นในครรภ์มารดาก็จะมีรูปร่างเหมือนกายทิพย์ที่วิญญาณสร้างไว้ก่อนแล้วตามวิบากและอิทธิพลของกรรมพันธุ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในขณะนั้น (พร รัตนสุวรรณ 2513, 51-54)

แต่กายทิพย์หรือโอปปาติกะที่ปรากฏขึ้นหลังความตายนี้ไม่ใช่สัตว์ที่ยังไม่ได้เกิด ดังที่ พร รัตนสุวรรณ กล่าวไว้ว่า "ผู้ที่ตายไปเกิดเป็นโอปปาติกะนั้น ถือว่าเป็นชีวิตที่เกิดใหม่ ไม่ใช่เป็นชีวิตที่ยังไม่เกิด ความจริงเขาเกิดแล้ว คือเกิดเป็นโอปปาติกะ" (พร รัตนสุวรรณ 2541, 15)

4. อันตรภพในพุทธศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนาเถรวาท

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยขอนำเอาเหตุผลหรือหลักฐานในภาพรวมมากล่าวเพื่อชี้ให้เห็นว่า **เหตุผลที่ทำให้มีการปฏิเสธเรื่องอันตรภพของพุทธศาสนาเถรวาทสามารถแก้ไขได้** และมีเหตุผลหรือหลักฐานที่สนับสนุนเรื่องอันตรภพได้อย่างมีน้ำหนักพอสมควร นอกจากนั้นจะชี้ให้เห็นว่า การที่พุทธศาสนา-เถรวาทพยายามตีความคำว่า "สัมภเวสี" รวมทั้งคำอื่นที่เกี่ยวข้องให้มี

ความหมายที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องอันตรภพมีข้อบกพร่องอยู่หลายประการ กล่าวอีกอย่างก็คือ **เราสามารถหักล้างทัศนะที่เห็นว่าไม่มีอันตรภพในพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนาดั้งเดิมได้**

เหตุผลหรือหลักฐานที่สนับสนุน**ความเป็นไปได้ของอันตรภพ** หรือสัตว์ในอันตรภพรวมทั้งลักษณะของอันตรภพของพุทธศาสนาดั้งเดิม และพุทธศาสนาเถรวาทพอจะประมวลมากล่าวแยกเป็นหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

4.1 รูปแบบของอันตรภพ

จากที่อภิปรายมาแล้ว เราพบว่า **อันตรภพบางประเภทเข้ากันได้กับคำสอนของพุทธศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนาเถรวาท** ซึ่งเราอาจจำแนกได้เป็น 2 รูปแบบคือ อันตรภพของสัตว์ประเภทโอปปาติกะที่มีอายุสั้น ซึ่งปกติพุทธศาสนาเถรวาทไม่ถือว่าเป็นสัตว์ในอันตรภพ แต่เราอาจถือว่าเป็นอันตรภพในความหมายว่าเป็นช่วงชีวิตสั้น ๆ ก่อนการไปเกิดในภพใหม่ต่อไป และอันตรภพของสัตว์ที่ยังไม่ได้เข้าสู่สภาพชีวิตใหม่อย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งเป็นอันตรภพที่มีลักษณะใกล้เคียงกับอันตรภพของพุทธศาสนานิกายอื่น ๆ โดยเฉพาะนิกายสรวาสติวาท อันตรภพแบบหลังนี้ เมื่อเทียบเคียงกับอันตรภพที่ปรากฏในอันตราภวกถาจะมีรูปแบบหรือลักษณะสำคัญ ดังนี้ คือ

1) เป็นอันตรภพชนิดที่ไม่ใช่ภพพิเศษอย่างหนึ่งต่างหากจากภพ 3 หรือกำเนิด 4 เพราะตามที่ปรากฏในอันตราภวกถาที่กล่าวมาแล้วนิกายที่ยอมรับเรื่องอันตรภพก็มิได้ถือว่า อันตรภพเป็นอีกภพหนึ่งต่างหากจากภพ 3 แต่การที่นิกายเหล่านี้ถือว่า อันตรภพไม่อาจกล่าวว่าเป็นอันเดียวกับภพ 3 ผู้วิจัยเห็นว่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะสัตว์ในอันตรภพยังไม่ได้เข้าสู่ภพใหม่อย่างสมบูรณ์ หรือยังไม่ได้เสวยวิบากกรรมในภพที่เพิ่งเกิดใหม่นั้นซึ่งนิกายสรวาสติวาทก็มีความเห็นเช่นนี้ อันตรภพดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับช่วงชีวิตระยะสั้นของสัตว์ก่อนเข้าสู่ภพใหม่เต็มตัว ดังปรากฏในเรื่องเรวตีวิมานและในเทวทูตสูตร ในข้อนี้ ผู้วิจัยจะขออภิปรายอันตรภพของผู้ที่ตายไปเกิดในโอปปาติกะกำเนิดดังต่อไปนี้

ในเรื่องเรวตีวิมานในขุททกนิกาย วิมานวัตถุ พร้อมทั้งอรรถกถา แสดงให้เห็นถึงการที่นางเรวดีมีชีวิตอยู่ในช่วงที่ยังไม่ได้เข้าสู่ภพใหม่เต็มตัว เพราะก่อนที่นางเรวดีจะถูกนำไปนรกอันเป็นภพที่เป็นจุดหมายปลายทาง เพราะต้องไปรับการลงโทษที่นรกนั้น ยักษ์บริวารของท้าวเวสวัณได้นำนางเรวดีไปดูวิมานของนันทิยะอุบาสกผู้เป็นสามีของนางในเทวโลกก่อน (ขุ.วิ. 26/861-885/101-104 และ ขุ.วิ.อ. 256-263) เรื่องนี้แสดงว่า เมื่อนางเรวดีตายแล้วได้กลายเป็นโอปปาติกะที่มีกายทิพย์ จากนั้นยักษ์จึงพาไปดูวิมานก่อนนำนางไปโยนลงในนรกที่เป็นภพใหม่ของนาง เพราะถ้านางเรวดียังไม่ตายแล้วกลายเป็นโอปปาติกะ นางเรวดีก็คงไม่สามารถไปสวรรค์และนรกที่อยู่คนละมิติมีสภาพที่ต่างกันมากได้ ช่วงที่ถูกนำตัวไปจนถูกโยนลงไปในนรกนี้เองที่นางเรวดีเป็นสัตว์ในอันตรภพ อันตรภพในกรณีของนางเรวดีจึงไม่ใช่ภพอื่นที่มิใช่ภพ 3 หรือไม่ใช่กำเนิดพิเศษที่มิใช่กำเนิด 4 แต่จัดเข้าในกามภพคือนิรยภูมิ (นรก) หรือโอปปาติกะกำเนิด

ส่วนในเทวทูตสูตร มีข้อความกล่าวถึงการที่คนตายแล้วไปพบพญายม ถูกพญายมสอบถามว่าเคยเห็นเทวทูตหรือไม่ เห็นแล้วรู้สึกอย่างไร หากคนตายไม่รู้สึกอะไรเลย ก็จะถูกลงโทษ (ม.อุ. 14/261-267/309-314) เรื่องนี้แสดงว่าช่วงที่ถูกนำไปพบพญายมและถูกซักถามนั้นเป็นช่วงที่บุคคลนั้นได้ตายและเกิดใหม่แล้วแต่ยังไม่ได้เป็นสัตว์นรกเต็มตัวจนกว่าจะเสร็จการซักถาม แล้วถูกตัดสินลงโทษ จึงอาจตีความได้ว่า บางครั้งผู้ที่ตายไปแล้วจะปฏิสนธิหรือเกิดใหม่ในภพภูมิใดภพภูมิหนึ่งทันทีแต่ยังไม่ได้อยู่ในสภาพของสัตว์ในภพนั้นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งคล้ายกับทัศนะของนิกายสรวาสติวาทที่เห็นว่าสัตว์ในอันตรภพกำลังจะไปรับผลกรรม เมื่อยังไม่ได้อยู่ในสภาพของการรับผลกรรมก็เท่ากับว่ายังไม่ได้อยู่ในสภาพชีวิตของภพใหม่อย่างสมบูรณ์นั่นเอง

2) เป็นอันตรภพที่สัตว์ปฏิสนธิหรือเกิดใหม่แล้วหลังการตายจากชาติก่อน สัตว์ที่ไปเกิดในอันตรภพไม่ใช่ยังไม่เกิด เพราะถ้ายังไม่เกิดก็จะขัดกับคำสอนเรื่องอนัตตาที่ปฏิเสธอัตตาหรือตัวตนที่คงที่ไม่แตกดับ และขัดกับคำสอนเรื่องขณิกวาทที่ยืนยันการเกิดดับทุกขณะ ดังนั้น เรื่องความต่อเนื่องของการจุติ และปฏิสนธิจึงเป็นไปได้ในเรื่องอันตรภพ กล่าวคือ เรื่องความ

ต่อเนื่องไม่มีช่องว่างของการจุติหรือจุติจิตและการปฏิสนธิหรือปฏิสนธิจิต ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมอย่างคัมภีร์ปัฏฐานที่กล่าวว่า จุติจิตเป็นอนันตรปัจจัยแก่อุปปัตติจิต (อภิ.ป. 41/79/61) หรือปฏิสนธิจิตก็ไม่ได้เป็นปัญหาสำหรับความมีอันตรภพ เพราะสัตว์ที่ตายแล้วไปอยู่ในอันตรภพก็คือตายแล้ว "เกิด" ใหม่ในโอปปาติกะกำเนิดที่กำลังจะไป "เกิด" ในภพถัดไปที่เราอาจเรียกว่า "ภพที่เป็นจุดหมายปลายทาง" ที่สัตว์จะไปอยู่อย่างจริงจัง ในเรื่องเรวตีวิมานก็แสดงให้เห็นถึงการมีช่วงเวลาระหว่างการจุติจากภพหนึ่ง-ไปสู่อีกภพหนึ่ง เพราะก่อนที่นางเรวดีจะถูกนำไปนรกอันเป็นภพที่เป็นจุดหมายปลายทางเพราะต้องไปรับการลงโทษที่นรกนั้น ยักษ์บริวารของท้าวเวสวัณได้นำนางเรวดีไปดูวิมานของนันทิยะอุบาสกผู้เป็นสามีของนางในเทวโลกก่อน (ขุ.วิ. 26/861-885/101-104 และ ขุ.วิ.อ. 256-263) เรื่องนี้แสดงว่า เมื่อนางเรวดีตายแล้วหรือถูกนำกายทิพย์ไป จึงได้กลายเป็นโอปปาติกะ จากนั้นยักษ์จึงพาไปดูวิมานก่อนนำนางไปโยนลงในนรกที่เป็นภพใหม่ของนาง ช่วงนี้เองที่นางเรวดีตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์ในอันตรภพ คือยังไม่เข้าถึงสภาพชีวิตใหม่อย่างสมบูรณ์แบบ อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจเรียกว่าสัตว์ "กำลังเกิด" ในความหมายว่ายังไม่ได้เข้าสู่สภาพชีวิตใหม่อย่างเต็มรูปแบบ

3) **ไม่ใช่อันตรภพชนิดที่สัตว์ไปเวียนว่ายตายเกิด** หมายความว่าเมื่อเป็นเพียงช่วงสั้น ๆ ของชีวิตก่อนเข้าสู่สภาพชีวิตที่สมบูรณ์แบบหรือก่อนไปเกิดเป็นมนุษย์ จึงไม่ใช่ภพที่สัตว์มาเวียนว่ายตายเกิด อันตรภพจึงเป็นเพียงช่วงเปลี่ยนผ่านไปสู่สภาพชีวิตที่มีรูปแบบครบถ้วนตามภพแต่ละชนิด

4) **ไม่ใช่อันตรภพที่สัตว์ไม่มีขันธ์ 5 อย่างในภพอื่น** หมายความว่าสัตว์ในอันตรภพก็มีขันธ์ 5 เพียงแต่เป็นขันธ์ 5 ที่ยังไม่ได้เข้าสู่รูปแบบของภพใหม่อย่างสมบูรณ์ดังเรื่องนางเรวดีเป็นต้นที่กล่าวมาแล้ว

5) **ไม่ใช่ภพที่สัตว์เกิดมารับผลกรรมอย่างสัตว์ในภพอื่น** หมายความว่าสัตว์ที่เกิดในอันตรภพมีชีวิตอยู่ช่วงสั้น ๆ ก่อนเข้าสู่สภาพชีวิตที่แท้จริงของภพที่ไปเกิดเพื่อรับผลกรรมหรือก่อนไปเกิดใหม่ในครรภ์มารดา จึงอาจ "กล่าว" ได้ว่า "ยังไม่ได้รับผลกรรม"

6) อันตรภพมีแก่สัตว์บางประเภทและบางคนเท่านั้น อันตรภพในทัศนะของนิกายอื่นตามที่ปรากฏในอันตราภวกถาไม่มีแก่ผู้ที่จะไปเกิดในนรก อสัญญีพรหม และอรูปพรหม ซึ่งก็ดูจะคล้ายคลึงกับพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนาดั้งเดิม แต่ต่างกันตรงที่อันตรภพของพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนาดั้งเดิมสามารถมีได้แก่ผู้จะไปเกิดในนรกดังปรากฏในเทวทูตสูตร และไม่จำเป็นว่าผู้จะไปเกิดในสวรรค์หรือมนุษย์ทุกคนจะต้องมีอันตรภพ ดังที่ปรากฏในพรหมโลกกัสมิรปัญหาของคัมภีร์มิลินทปัญหาที่กล่าวถึงการจุติแล้วปฏิสนธิในภพมนุษย์และพรหมได้พร้อมกันทันที (มิลินฺท. 154-156) ซึ่งแสดงว่าไม่มีอันตรภพในกรณีเช่นนี้ เพราะจุติแล้วไปปฏิสนธิในภพใหม่ทันที ดังนั้น อันตรภพจึงไม่จำต้องเกิดแก่สัตว์ทุกประเภทและทุกคน

ดังนั้น เราจึงอาจสรุปได้ว่า เหตุผลที่ทำให้พุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธเรื่องอันตรภพคือลักษณะหรือรูปแบบของอันตรภพขัดแย้งกับคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาทสามารถแก้ไขได้ เพราะอันตรภพบางรูปแบบที่วิเคราะห์จากความเชื่อเรื่องอันตรภพในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่ยอมรับเรื่องอันตรภพสามารถเข้ากันได้กับคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาท

4.2 หลักฐานสนับสนุนความเป็นไปได้ของอันตรภพ

พุทธพจน์ สาวกภาษิต และคำอธิบายในอรรถกถาบางแห่งสามารถตีความได้ว่าสื่อนัยถึงอันตรภพบางอย่าง ดังจะนำมาอภิปรายดังต่อไปนี้

1) พุทธพจน์ในสามัญญผลสูตรตอนหนึ่งแสดงว่า ด้วยอำนาจทิพจักษุญาณ ทำให้เราเห็น "หมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด" (จวมาเน อุปปชฺชมาเน) (ที.สี. 9/246//83) คำว่า **"กำลังเกิด"** แสดงนัยถึงช่วงเวลาที่ผู้จุติหรือตายแล้วได้เดินทางไปสู่ภพใหม่ เหมือนอุปมาที่ปรากฏในพระสูตรตอนเดียวกันนี้ว่า เปรียบเหมือนเห็นคนเข้าไปสู่เรือน ออกจากเรือน สัญจรอยู่ตามถนน และนั่งอยู่ตามสามแพร่ง และคล้ายกับคำว่า "กำลังเกิด" (อุปปทฺยมาน) ของสรวาสติวาทที่หมายถึงลักษณะของสัตว์ในอันตรภพ อย่างไรก็ตาม พุทธพจน์นี้ยังไม่ชัดเจนนัก เพราะคำว่า "กำลังเกิด" อาจหมายถึง ช่วงเวลาจากจุติจนถึงการปฏิสนธิในภพใหม่อย่างต่อเนื่องทันทีได้

แต่พุทธพจน์นี้เมื่อนำไปเปรียบกับพุทธพจน์ในมหาตัณหาสังขยสูตรจะเห็นได้ชัดขึ้นว่า น่าจะหมายถึงช่วงเวลาที่กำลังแสวงหาภพหลังการตายซึ่งก็คือชีวิตในช่วงอันตรภพ

ในมหาตัณหาสังขยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า "อาหาร 4 ชนิดนี้มีเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ที่เกิดแล้วบ้าง เพื่อความอนุเคราะห์เหล่าสัตว์ที่แสวงหาภพที่เกิดบ้าง" (ม.มู. 12/402/434) คำว่า "สัตว์ที่**เกิดแล้ว**" (ภูตาหรือภูต) และ "สัตว์ที่**แสวงหาภพที่เกิด**" (สัมภเวสี) ในบริบทนี้จะเห็นได้ค่อนข้างชัดว่า สัตว์ที่แสวงหาภพที่เกิดนี้ หมายถึง สัตว์ในอันตรภพนั่นเอง เพราะต่างจาก "สัตว์ที่**เกิดแล้ว**" ซึ่ง คำว่า "แสวงหาภพที่เกิด" อาจหมายความว่า **สัตว์ที่ "กำลังเกิด" คือยังไม่ได้เข้าถึงสภาพชีวิตใหม่อย่างเต็มตัวหรือกำลังจะจุติเพื่อไปปฏิสนธิใหม่ในภพของมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน ส่วนสัตว์ที่เกิดแล้วคือสัตว์ที่เข้าสู่สภาพชีวิตใหม่อย่างสมบูรณ์แล้ว** และเรื่องอาหารแสดงว่าสัตว์ที่แสวงหาภพก็ต้องมีช่วงชีวิตเป็นของตัวเองต่างจากสัตว์ที่เกิดแล้ว การตีความเช่นนี้ มีความเป็นไปได้เพราะการที่นิกายอื่น ๆ ตีความว่า "สัมภเวสี" หมายถึง สัตว์ในอันตรภพ ก็แสดงว่าเนื้อหาของคำสอนเกี่ยวกับเรื่องสัมภเวสีสื่อนัยเช่นนั้นจริง เพราะมิฉะนั้น คงไม่มีนิกายใดตีความออกมาในลักษณะนี้

อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาเถรวาทคืออรรถกถาจารย์ตีความต่างออกไปโดยความหมายสำคัญ หมายถึง สัตว์ที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดทั้งหมดซึ่งมีนัยค่อนข้างกว้าง และไม่เข้ากับบริบทในพระสูตรดังกล่าวที่พูดถึง "สัตว์ที่เกิดแล้ว" เทียบกับ "สัตว์ที่กำลังแสวงหาที่เกิด"

2) พุทธพจน์ที่แสดงปัจจัยหรือองค์ประกอบของการเกิดหรือการตั้งครรภ์ของมนุษย์ในมหาตัณหา สังขยสูตรและมหานิทานสูตรแสดงว่ามี "คันธัพพะ" หรือ "วิญญาณ" เป็นองค์ประกอบสำคัญในการตั้งครรภ์ ซึ่งเป็นไปได้ว่า คันธัพพะ และวิญญาณดังกล่าวนี้มิได้ลอยมาอย่างโดดเดี่ยวตามลำพังแต่เป็น "สัตว์" หรือมีขันธ์ 5 ครบ เหมือนสัตว์ในปัญจโวการภพทั่วไป เพราะสัตว์ในกามภพและรูปภพ (เว้นอสัญญีสัตว์) ต้องมีนามรูปหรือขันธ์ 5 เป็นองค์ประกอบอยู่ด้วยกันเสมอ สมดังพุทธภาษิตในอุปยสูตรที่ว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะบัญญัติการมาการไป การจุติ การอุบัติ ของวิญญาณ

เว้นจากขันธ์อีก 4 อย่าง (สํ.ข. 17/53/75) ซึ่งแสดงว่าวิญญาณต้องมาพร้อมกับรูปขันธ์และนามขันธ์ที่เหลือ และเรื่องอาหาร 4 ในมหาตัณหาสังขยสูตรที่อ้างมาในข้อที่ 1) ก็แสดงว่า สัมภเวสีต้องการอาหารบางอย่าง ซึ่งสื่อนัยต่อไปอีกว่า สัมภเวสีนี้มีชีวิตดำรงอยู่ในช่วงเวลาหนึ่งก่อนไปเกิดในภพถัดไปหรือก่อนการเข้าสู่สภาวะในภพใหม่อย่างสมบูรณ์ เพราะมิฉะนั้นคงมิต้องการอาหาร ตายแล้วก็ไปเกิดในภพใหม่ทันที

ยิ่งไปกว่านั้น พุทธศาสนาเถรวาทเองก็มีทัศนะในทำนองเดียวกันว่า ขันธ์ 5 ต้องเกิดหรือมีอยู่พร้อมกัน ดังคำอธิบายในอรรถกถาของคัมภีร์วิภังค์ที่ว่า "จริงอยู่ ในปฏิสนธิขณะของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ ขันธ์ 5 ปรากฏพร้อมกัน ไม่ก่อน ไม่หลัง ความสืบต่อของรูปคือกลละที่มีขนาดเล็กก็ปรากฏขึ้นในขณะนั้น" (อภิ.วิ.อ. 23)

3) ในภูมิจาลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงสาเหตุของการเกิดแผ่นดินไหว 8 ประการ โดยสาเหตุประการที่ 3 คือ "คราวที่พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะจุติจากภพดุสิต เสด็จสู่พระครรภ์ของพระมารดา แผ่นดินนี้ก็ไหวสั่นสะเทือนเลื่อนลั่น" (องฺ.อฏฺ-ฐก. 23/70/377) พระสูตรนี้แสดงว่ามีช่วงเวลาหลังการจุติจากภพดุสิตแล้วเดินทางลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา เพราะอรรถกถาบรรยายเหตุการณ์ตอนนี้ว่า พระนางมหามายาทรงพระสุบินเห็นพญาช้างสีขาวผ่องกระทำประทักษิณที่ไสยาสน์ของพระมารดา 3 รอบแล้วเป็นเหมือนเสด็จเข้าสู่พระครรภ์ทางพระปรัศว์เบื้องขวา (ขุ.อป.อ. 1/66) ช่วงเวลาสั้น ๆ นี้ ก็เข้าข่ายเป็นอันตรภพได้เช่นกัน เพราะเป็นช่วงเวลาหลังจากตายในชาติที่แล้ว และก่อนจะเข้าถือกำเนิดในชาติปัจจุบัน พระโพธิสัตว์ที่เสด็จมาเข้าถือปฏิสนธิในพระครรภ์หลังจากจุติจากภพดุสิตก็คือสัตว์ในอันตรภพนั่นเอง เพราะหลังจากจุติแล้วก็มีสภาวะเป็นโอปปาติกะที่มีรูปนามแล้วเดินทางมาเข้าสู่พระครรภ์ของพระนางมหามายาในขณะที่พระนางกำลังทรงพระสุบินอยู่นั้น ยกเว้นแต่จะตีความว่าขณะกำลังทรงพระสุบินพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้จุติ แต่จุติและปฏิสนธิทันทีในตอนจบของพระสุบิน

พุทธพจน์ในภูมิจาลสูตรนี้คล้ายคลึงกับพุทธพจน์ในอัจฉริยัพภูตธัมมสูตร ที่ตรัสถึงธรรมอันน่าอัศจรรย์ 20 ประการ ซึ่งรวมทั้งการจุติจาก

สวรรค์ชั้นดุสิตลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา ทำให้เกิดแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และเวลาที่พระโพธิสัตว์ลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา เทพบุตร 4 องค์ เข้าไปอารักขาพระโพธิสัตว์นั้นประจำทั้ง 4 ทิศ (ม.อุ. 14/200-202/236-237) พุทธพจน์เหล่านี้ก็สื่อนัยไปทางเดียวกันว่า มีช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์จุติแล้วเดินทางลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา ซึ่งก็คือช่วงเวลาระหว่างภพเก่ากับภพใหม่

4) พุทธพจน์ที่ตรัสถึง "ระหว่างโลกทั้งสอง" สามารถตีความว่าหมายถึง "อันตรภพ" ได้ เพราะตามรูปศัพท์ หมายถึง "สถานที่ที่อยู่ระหว่างโลกนี้และโลกหน้า" ดังเช่นพุทธพจน์ในพาหิยสูตรที่ว่า "เมื่อใดเธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีใน**ระหว่างโลกทั้งสอง** นี้เป็นที่สุดแห่งทุกข์" (ขุ.อุ. 25/10/186) ในจตุตถนิพพานปฏิสังยุตตสูตรก็มีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในทำนองเดียวกันว่า "เมื่อไม่มีการจุติและการอุบัติ ก็ไม่มีโลกนี้ โลกอื่นและ**ระหว่างโลกทั้งสอง** นี้คือที่สุดแห่งทุกข์" (ขุ.อุ. 25/74/324)

อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาเถรวาทไม่เห็นด้วยกับการตีความพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ว่า หมายถึง อันตรภพ เพราะอรรถกถาที่อธิบายพุทธพจน์ตอนนี้ได้ปฏิเสธการตีความของผู้ที่เห็นว่า คำว่า "ระหว่างโลกทั้งสอง" หมายถึงอันตรภพ โดยเห็นว่า เป็นความเห็นที่ผิด เพราะอันตรภพถูกปฏิเสธไว้แล้วในคัมภีร์อภิธรรม คำว่า "ระหว่าง" (อนฺตเรน) ในที่นี้หมายถึงความไม่มีวิกัปอื่นกล่าวคือ ไม่มีที่ตั้งหรือที่อยู่อื่นนอกจากโลกนี้และโลกหน้า (ขุ.อุ.อ. 96) จากคำอธิบายของอรรถกถาจารย์นี้ เราจะเห็นว่า พุทธศาสนาเถรวาทไม่ยอมรับอันตรภพอย่างที่ปฏิเสธไว้ในคัมภีร์กถาวัตถุคือ อันตรภพชนิดที่เป็นอีกภพหนึ่งต่างหาก ซึ่งอยู่ระหว่างการเกิดในชาตินี้กับชาติหน้า ดังนั้น ถ้าอันตรภพมิได้หมายถึงภพในลักษณะดังกล่าวก็มีความเป็นไปได้ที่พุทธศาสนาเถรวาทจะยอมรับได้ หรือเป็นอันตรภพที่ไปกันได้กับทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาทดังได้กล่าวมาแล้ว คำว่า "ระหว่างโลกทั้งสอง" จึงยังอาจสื่อนัยถึงอันตรภพได้

5) ในสัมปสาทนียสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึง "การก้าวลงสู่ครรภ์" หรือ "การเกิดในครรภ์" ของสัตว์ที่รู้ตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์และสัตว์ที่ไม่รู้ตัว

ขณะก้าวลงสู่ครรภ์ (ที.ปา. 11/147/107) ซึ่งแสดงว่าสัตว์ที่รู้ตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์เป็นสัตว์ในอันตรภพ เพราะถ้าจุติแล้วปฏิสนธิในครรภ์ทันที สัตว์ผู้มาเกิดนั้นก็ไม่สามารถ **"รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์"** ได้ เนื่องจากไม่มี "ช่วงเวลา" ระหว่างการจุติกับการปฏิสนธิให้ผู้มาเกิดในครรภ์นั้นรู้สึกตัวได้ และตามแนวคิดฝ่ายอภิธรรมจุติจิตและปฏิสนธิจิตมีลักษณะเป็นภวังคจิต จึงไม่สามารถรู้สึกตัวได้

4.3 สัตว์ในอันตรภพ : สัมภเวสีและคันธัพพะ

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้อภิปรายลักษณะของสัตว์หรือผู้เกิดในอันตรภพโดยนำเรื่องสัมภเวสีและคันธัพพะมาวิเคราะห์ต่อไปเพื่อชี้ให้เห็นว่าอันตรภพเป็นไปได้ในคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนาดั้งเดิม เพราะมีสัตว์ในบางลักษณะสามารถจัดเป็น "สัตว์ในอันตรภพ" ได้โดยไม่ขัดแย้งกับคำสอนในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

1) สัมภเวสี คำว่า "สัมภวะ" (สมฺภว) ตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา มีความหมายอยู่ 4 อย่าง คือ การเกิดขึ้น (อุปปัตติ) เหตุหรือสาเหตุ (เหตุ) การติด (สังคะ) และน้ำอสุจิ (สุกกะ) (อภิธาน. 528) เมื่อดูจากบริบทของคำว่า "สัมภเวสี" ซึ่งเป็นการนำเอาคำว่า "สัมภวะ" มารวมกับคำว่า "เอสี" ที่แปลว่า "ผู้แสวงหา" จึงสื่อนัยถึงผู้แสวงหาการเกิดหรือภพ เพราะในมหาตัณหาสังขยสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงสัตว์ที่ "เกิดแล้ว" และ "สัตว์ที่กำลังแสวงหาภพที่เกิด" (ม.มู. 12/402/434) ซึ่งแม้จะไม่ปรากฏการเชื่อมโยงคำคำนี้ไปหาคำว่า "คันธัพพะ" ที่เป็นองค์ประการหนึ่งในสามของการตั้งครรภ์อย่างชัดเจน แต่ตามเนื้อหาเราก็มีเหตุผลพอที่จะโยงเข้าด้วยกันว่า "สัมภเวสี" นี้ก็คือ คันธัพพะ เพราะเป็นผู้ที่จะต้องไปเกิดในภพใหม่เหมือนกันและ "กำลังแสวงหาภพ" เหมือนกัน เพราะคันธัพพะสามารถหมายถึงสัตว์ที่กำลังจะไปเกิดตามนัยในมหาตัณหาสังขยสูตรซึ่งมีนัยเท่ากับการแสวงหาภพเหมือนกัน

ความหมายของสัมภเวสีคล้ายคลึงกับคำว่า "กำลังเข้าถึง" ซึ่งในบริบทนี้มีนัยเท่ากับ "กำลังเกิด" (อุปปชฺชมาเน) ในสามัญญผลสูตร (ที.สี. 9/246/82) ซึ่งเมื่อนำไปเทียบคำว่า "กำลังเกิด" หรือ "กำลังเข้าถึง"

("อุปปทฺยมาน") ที่สรวาสติวาทใช้อธิบายสภาวะของอันตรภพจะเข้ากันได้อย่างดี เพราะ "อุปปชฺชมาเน" กับ "อุปปทฺยมาน" มีความหมายตามรูปศัพท์เหมือนกัน คือ "กำลังเกิด" หรือ "กำลังเข้าถึง" หมายความว่า ในสภาวะของอันตรภพนี้ เราไม่เรียกว่า "เกิดขึ้นแล้ว" หรือเกิดขึ้นเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว (อุปฺปนฺโน) เพราะคำว่า "เกิด" หมายถึง "เข้าถึงแล้ว" (อุปคต) แต่สัตว์ในอันตรภพยังไปไม่ถึงสถานที่ที่จะเสวยวิบากกรรม (Abhidharmakośabhāsya II, 383)

ตามทัศนะพุทธศาสนาเถรวาท "สัมภเวสี" ได้รับการตีความหลายอย่างโดยเทียบเคียงกับคำว่า "ภูต" (ภูตะ) หรือ "ภูตา" โดยไม่ได้หมายถึงสัตว์ในอันตรภพโดยตรง ในอรรถกถาจำแนกความหมายไว้ 4 อย่างคือ

(1) ภูตคือผู้ที่เกิดมีเกิดเป็นเรียบร้อยแล้ว จักไม่เกิดใหม่อีก "ภูต" จึงเป็นชื่อของพระขีณาสพหรือหมายถึงพระอรหันต์ ส่วนสัมภเวสีคือผู้แสวงหาความเกิด "สัมภเวสี" จึงเป็นชื่อของพระเสขะและปุถุชนที่ยังแสวงหาการเกิดหรือภพต่อไป เพราะยังละสังโยชน์ไม่ได้หรือได้ไม่หมด

(2) สัมภเวสี หมายถึง สัตว์ประเภทอัณฑชะ (เกิดในไข่) และชลาพุชะ (เกิดในครรภ์หรือออกลูกเป็นตัว) ที่ยังไม่ได้ออกมาจากไข่หรือครรภ์ ส่วนภูต หมายถึง สัตว์เหล่านั้นที่ออกมาจากไข่และครรภ์แล้ว

(3) สัมภเวสี หมายถึง สัตว์ประเภทสังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคล) และโอปปาติกะ (ผุดเกิดเต็มตัวทันที) ในขณะจิตแรก (ของการเกิด) ส่วนภูต หมายถึง สังเสทชะและโอปปาติกะตั้งแต่ขณะจิตที่สองเป็นต้นไป หรือ สัมภเวสี หมายถึง สัตว์ในอิริยาบถที่เกิด หากยังไม่เปลี่ยนอิริยาบถก็ยังจัดเป็นสัมภเวสี นับจากการเปลี่ยนอิริยาบถเป็นต้นไปจัดเป็นภูต (ขุ.ขุ.อ. 221 และ ขุ.สุ.อ. 1/216)

ปัญหาของการตีความข้อที่ (1) คือ อรรถกถาจารย์ตีความตามใจชอบเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาเรื่องอันตรภพมากกว่า เพราะเป็นการตีความตามความเข้าใจของตัวเอง ไม่ได้อ้างอิงหลักฐานใด ๆ จากพระไตรปิฎกและไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานใดในพระไตรปิฎกที่จะนำมาสนับสนุนการตีความเช่นนี้ได้ อีกทั้งการตีความคำว่า "ภูต" ว่าหมายถึง พระขีณาสพผู้เกิดเรียบร้อยแล้วก็ดูแปลก เพราะสัตว์ทั่วไปก็เกิดเรียบร้อยแล้วทั้งนั้นในแต่ละภพ ดูเหมือน

อรรถกถาจารย์พยายามจะตีความในทำนองว่า "ภูต" หมายถึง พระขีณาสพที่หมดโอกาสที่จะเกิดแล้ว ซึ่งเป็นการคิดเอาเองของพระอรรถกถาจารย์ เพราะไม่มีหลักฐานรองรับ ส่วนการตีความคำว่า "สัมภเวสี" ว่าหมายถึง สัตว์ทุกประเภทที่ยังแสวงหาภพคือยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ก็ดูจะไม่เข้ากับบริบทของคำคำนี้ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาตัณหาสังขยสูตรว่า "อาหาร 4 ชนิดนี้มีเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ที่เกิดแล้วบ้าง เพื่อความอนุเคราะห์เหล่าสัตว์ที่แสวงหาภพที่เกิดบ้าง" (ม.มู. 12/402/434) เพราะถ้า "สัมภเวสี" หมายถึงสัตว์ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดก็เท่ากับ หมายถึง สัตว์ทั่วไปที่ยังมีชีวิตอยู่ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการเกิดที่เป็นเนื้อหาของพุทธพจน์นี้

ในทำนองเดียวกัน การตีความในข้อที่ (2) ก็ไม่มีการอ้างหลักฐานในพระไตรปิฎกมาสนับสนุน และไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานใดที่สนับสนุนการตีความเช่นนี้ อีกทั้งการตีความเช่นนี้ยังไม่ครอบคลุมถึงสัตว์อีก 2 ประเภท คือ สังเสทชะและโอปปาติกะ ทั้งที่พุทธพจน์ในมหาตัณหาสังขยสูตรนี้ตรัสครอบคลุมสัตว์ทุกประเภท เพราะสัตว์ทุกประเภทต้องมีอาหารอย่างใดอย่างหนึ่งในอาหาร 4* จึงจะอยู่ได้ การตรัสถึงอาหาร 4 กับ "สัมภเวสี" และ "ภูต" จึงสื่อว่าหมายเอาสัตว์ทุกประเภท การตีความนี้จึงไม่เข้ากับบริบทของพุทธพจน์ในพระสูตรนี้ ยกเว้นแต่จะรวมถึงการตีความในข้อที่ (3)

การตีความในข้อที่ (3) ก็ไม่มีหลักฐานอ้างอิงในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน และถ้าไม่เอาความหมายในข้อที่ 2) มารวมด้วยก็จะไม่ครอบคลุมสัตว์ทั้ง 4 ประเภทอย่างที่พุทธพจน์ต้องการ อีกทั้งการตีความในข้อนี้ก็ดูมีความขัดแย้งเพราะการเอาช่วงเวลามากำหนดการเป็น "ภูต" และ "สัมภเวสี" ดูไม่เข้ากับเรื่องการ "เกิด" เพราะสัตว์ทุกประเภทถือได้ว่า "เกิด" ตั้งแต่ขณะจิตแรกหรือตั้งแต่อิริยาบถแรกที่เกิด ไม่ใช่ "กำลังแสวงหาการเกิด"

กล่าวโดยสรุป การตีความของพุทธศาสนาเถรวาทดังกล่าวมานี้จึงเป็นการตีความโดยพลการโดยขาดหลักฐานสนับสนุน และมีข้อบกพร่อง

---

*อาหาร 4 คือ 1.กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว 2. ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ 3. มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา 4. วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ

ในการตีความดังกล่าว นอกจากนั้น ถ้าอันตรภพเป็นอันตรภพชนิดที่ไม่ขัดแย้งกับคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาท ก็เป็นไปได้ที่พุทธศาสนาเถรวาทจะยอมรับเรื่องอันตรภพ และตีความคำคำนี้ไปในอีกลักษณะหนึ่ง

2) คันธัพพะ คำสำคัญอีกคำหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับอันตรภพก็คือคำว่า "คันธัพพะ" เพราะพุทธศาสนาที่ยอมรับเรื่องอันตรภพโดยทั่วไปอย่างสรวาสติวาทและพุทธศาสนาวัชรยานแบบทิเบตก็เรียกสัตว์ในอันตรภพว่า "คันธัพพะ" หรือ "คันธรรวะ" (คนฺธรฺว) ในภาษาสันสกฤตเหมือนกัน ซึ่งในภาษาไทยตรงกับคำว่า "คนธรรพ์" ซึ่งชาวพุทธทั่วไปรู้จักกันในฐานะเป็นเทวดาประเภทหนึ่ง แต่นอกจากความหมายนี้แล้ว "คันธัพพะ" ยังมีความหมายพิเศษอีกความหมายหนึ่ง คือ สัตว์ที่เข้าปฏิสนธิในครรภ์มารดา ซึ่งทำให้ความหมายของ "คันธัพพะ" แคบกว่าคำว่า "สัมภเวสี" และต่างจากความหมายในพุทธศาสนานิกายอื่นที่หมายถึงสัตว์ในอันตรภพทั่วไปเหมือนกับคำว่า "สัมภเวสี"

ในคัมภีร์<u>อภิธานัปปทีปิกา</u>แสดงความหมายของ "คันธัพพะ" ไว้ 4 อย่าง คือ การขับร้อง นักร้อง ม้า และเทวดาประเภทหนึ่ง (อภิธาน. 514) แต่ในคัมภีร์<u>อภิธานัปปทีปิกาฎีกา</u>ที่วิเคราะห์หรืออธิบายความหมายศัพท์ในคัมภีร์<u>อภิธานัปปทีปิกา</u>ได้วิเคราะห์ความหมายของคำว่า "คนฺธพฺพ" ไว้ 2 อย่าง คือ "ผู้เสพกลิ่น" ซึ่งเป็นเทวดาประเภทหนึ่ง (อภิธาน. ฎีกา 19-20) ผู้ขับร้อง (อภิธาน. ฎีกา 29)

ความหมายที่กล่าวมาทั้งหมดตามที่ปรากฏในคัมภีร์<u>อภิธานัปปทีปิกา</u>และ<u>อภิธานัปปทีปิกาฎีกา</u>ไม่มีนัยเกี่ยวกับอันตรภพหรือสัตว์ที่จะมาเกิดในครรภ์โดยตรง ความหมายของคันธัพพะที่หมายถึงสัตว์ที่มาปฏิสนธิในครรภ์มารดาไปปรากฏคำอธิบายอยู่ในอรรถกถาของ<u>มหาตัณหาสังขยสูตร</u>และคัมภีร์<u>สารัตถทีปนี</u>ซึ่งเป็นฎีกาของวินัยปิฎก อรรถกถา<u>มหาตัณหาสังขยสูตร</u>อธิบายคำคำนี้ไว้แค่ว่า "คนฺธพฺโพ ตตฺรูปคสตฺโต" ที่แปลเอาความได้ว่า **"คันธัพพะ หมายถึง สัตว์ที่เข้าไปใน (ครรภ์มารดา) นั้น"** ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเราสามารถตีความได้ว่า เถรวาทก็ไม่ได้ปฏิเสธ "สัตว์" ที่มาเกิดในครรภ์ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนั้น สัตว์ที่ว่านี้ก็เรียกได้ว่าเป็นสัตว์ในอันตรภพ เพราะนอกจากจะมีลักษณะเหมือนกับความเชื่อในนิกายอื่นแล้ว การที่สัตว์จุติแล้วลงมาเกิด

ในฐานะเป็นคันธัพพะนี้แม้จะเป็นช่วงเวลาสั้นมากก็อาจถือได้ว่า เป็นช่วงเวลาระหว่างภพคล้ายกับเรื่องการเสด็จลงมาประสูติของพระโพธิสัตว์ในครรภ์ของพระนางมหามายา เพราะเป็นสัตว์ที่มีองค์ประกอบคือขันธ์ 5 หรือนามรูปครบคล้ายสัตว์ในภพทั่วไป คันธัพพะในที่นี้จึงสามารถหมายถึง สัตว์ที่ตายจากภพของมนุษย์ และสัตว์เดรัจฉานแล้ว มาเกิดในโอปปาติกะกำเนิดที่อาจจัดเป็นสัตว์ในกามภพที่มีชีวิตอยู่ช่วงสั้น ๆ ขณะเดินทางไปถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา ส่วนคันธัพพะที่หมายถึงสัตว์ที่เป็นโอปปาติกะกำเนิดอยู่แล้ว ซึ่งเมื่อถึงคราวหมดอายุขัยจะจุติ และปฏิสนธิใหม่อาจจุติ และปฏิสนธิได้ทันทีโดยไม่ต้องผ่านขั้นตอนของอันตรภพ หรืออาจปฏิสนธิเป็นโอปปาติกะอีกครั้งก่อนมาจุติและปฏิสนธิในครรภ์มารดา คล้ายกรณีการเสด็จลงสู่พระครรภ์มารดาจากสวรรค์ชั้นดุสิตของพระโพธิสัตว์ที่กล่าวมาแล้ว

ส่วนในฎีกาวินัยปิฎกอธิบายคำคำนี้ไว้คล้ายกันแต่ดูง่ายกว่าว่า "ตตฺถ อุปฺปชฺชนกสตฺโต" ที่แปลว่า **"สัตว์ผู้เกิดใน (ครรภ์มารดา) นั้น"** และได้อธิบาย คำศัพท์ในเชิงนิรุกติศาสตร์ไว้ด้วยว่า "คนฺธพฺโพ" มาจากคำว่า "คนฺตพฺโพ" ที่แปลว่า "พึงไป" โดยแปลง ต อักษรเป็น ธ อักษร และยังให้คำวิเคราะห์ความหมายไว้อีกด้วยว่า "สัตว์ชื่อว่า คันธัพพะ เพราะเป็นไปคือดำเนินไปตามกรรมอันนำไปสู่ภพที่ได้ชื่อว่า "คันธะ" เพราะประกาศ คือบ่งชี้ ได้แก่แสดง ด้วยการทำนิมิตแห่งคติที่จะไปเกิดให้ปรากฏ" (สารตฺถ. ฎีกา 2/21) **คันธัพพะในกรณีนี้จึงไม่จำเป็นต้องเป็นผู้เสพกลิ่นหรือเทพคนธรรพ์เสมอไป คันธัพพะในที่นี้หมายถึงสัตว์ที่เข้าไปเกิดในครรภ์ตามกรรม**

อย่างไรก็ตาม อรรถกถาก็พยายามอธิบายให้เห็นว่า ช่วงเวลาดังกล่าวไม่ยาวนาน เพราะคำว่า "คันธัพพะปรากฏ" ซึ่งในภาษาบาลีใช้คำว่า "คนฺธพฺโพ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ ถกถาอธิบายว่าไม่ใช่สัตว์ที่เป็นคันธัพพะนั้นไปยืนดูบิดามารดาอยู่ร่วมกันอยู่ใกล้ ๆ แต่หมายความเพียงว่า มีสัตว์คนหนึ่งที่ถูกพลังกรรมผลักดันให้ไปเกิดในโอกาสนั้น (ม.มู.อ. 2/217) ส่วนคำว่า "การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้" ใช้คำว่า "คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ" ที่แยกศัพท์เป็น คพฺภสฺส และ อวกฺกนฺติ อรรถกถาก็อธิบายแค่ว่า "อวกฺกนฺติ" หมายถึง "การเกิด" (นิพฺพตฺติ) (ม.มู.อ. 2/217) เท่านั้น ส่วนคำว่า "คพฺภสฺส" หรือ

"ครรภ์" ในภาษาไทย หมายถึง สัตว์ที่อยู่ในครรภ์มารดาก็ได้ หมายถึงตัวครรภ์ของมารดาเองก็ได้ (ม.มู.อ. 2/217) คำคำนี้จึงไม่ได้สื่อนัยอะไรมากนัก ชี้ให้เห็นแค่ว่า คันธัพพะลงมาเกิดในครรภ์เท่านั้น

แต่เมื่อวิเคราะห์ในด้านภาษาบาลี ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า "คันธัพพะปรากฏ" นี้มีนัยว่า มีสัตว์ที่ "เตรียมพร้อม" จะมาเกิดได้ด้วย เพราะคำว่า "ปจฺจุปฏฺฐิโต" แปลตามรูปศัพท์ทั่วไปได้ว่า "ตั้งอยู่เฉพาะ" หรือ "ดำรงอยู่อย่างมั่นคง" คันธัพพะจึงอาจมารอเวลาเกิดอยู่ก็ได้ ส่วนคำว่า "การถือกำเนิดในครรภ์" ถ้าดูตามศัพท์ คำว่า "อวกฺกนฺติ" หมายถึง "การก้าวลง" หรือ "การลงไป" เมื่อรวมกับคำว่า "ครรภ์" (คพฺภสฺส) จึงแปลได้ว่า "การก้าวลงไปในครรภ์" ในมหานิทานสูตรก็แปลเป็น "การก้าวลงสู่ครรภ์" ซึ่งแสดงภาพของการที่สัตว์ลงมาถือกำเนิดในครรภ์มารดาได้ชัดกว่าการบอกว่า "การเกิด" เท่านั้น สัตว์ที่ก้าวลงสู่ครรภ์ในที่นี้ก็คือสัตว์ในอันตรภพนั่นเอง หลักฐานสำคัญที่แสดงว่า "คันธัพพะ" ที่ว่านี้คือสัตว์ที่ "เดินทาง" หรือ "กำลังรอการเกิดในครรภ์" คือคำพูดของพระสารีบุตรในสัมปสาทนียสูตร ที่กราบทูลพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเทศนาของพระองค์เรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ว่า สัตว์ที่ก้าวลงสู่ครรภ์บางพวก "รู้สึกตัว" บางพวกก็ "ไม่รู้สึกตัว" รวมถึงขณะอยู่ในครรภ์และขณะคลอดออกจากครรภ์ด้วย (ที.ปา. 11/147/107) แสดงว่า บางกรณีคันธัพพะไม่ใช่มาปฏิสนธิในครรภ์อย่างทันทีทันใดแบบไม่รู้ตัวหลังตาย แต่มีช่วงเวลาที่เดินทางมารอการเกิดหรือการลงไปปฏิสนธิในครรภ์ ซึ่งเป็นลักษณะของอันตรภพนั่นเอง

นัยสำคัญของคำกราบทูลของพระสารีบุตรก็คือ สัตว์ที่มาเกิดสามารถรู้สึกตัว และไม่รู้สึกตัวได้ในขณะต่าง ๆ โดยเฉพาะขณะก้าวลงสู่ครรภ์ ถ้าการก้าวลงสู่ครรภ์ซึ่งแปลอีกอย่างหนึ่งว่า "การถือกำเนิดในครรภ์" นั้นเป็นการจุติจากภพหนึ่งแล้วมาปฏิสนธิในทันทีในครรภ์มารดากลายเป็นกลละที่เป็นร่างมนุษย์ที่เล็กที่สุดตามนัยของพุทธศาสนาเถรวาท และจุติจิตกับปฏิสนธิจิตเป็นภวังคจิตที่ไม่รู้สึกตัว สัตว์ที่มาเกิดนั้นคงไม่สามารถ "รู้สึกตัว" ในขณะก้าวลงสู่ครรภ์" การรู้สึกตัวของสัตว์ที่ก้าวลงสู่ครรภ์จึงแสดงนัยสำคัญที่ว่า ในขณะแห่งการถือกำเนิดนั้น มีสัตว์ที่อาจมารอถือกำเนิดในขณะนั้น

ทำให้บางพวกรู้สึกตัว ลักษณะดังกล่าวนี้ก็คือลักษณะของคันธัพพะหรือสัตว์ในอันตรภพนั่นเอง คันธัพพะที่มาถือกำเนิดนั้นไม่ใช่ปฏิสนธิจิตที่มาถือกำเนิดทันทีหลังจุติโดยไม่อาจรับรู้อารมณ์อะไรได้ ส่วนพวกไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์น่าจะหมายถึงสัตว์ที่จุติแล้วปฏิสนธิในครรภ์ทันที

ในอรรถกถาของสัมปสาทนียสูตร อธิบายเรื่องนี้ว่า ที่ว่า "ไม่รู้สึกตัว" (อสมฺปชาโน) หมายถึง "ไม่รู้ตัว" (อชานนฺโต) หรือ "หลงลืม" (สมฺมุฬฺโห) ขณะก้าวลงสู่ครรภ์มารดา ส่วน "รู้ตัว" (สมฺปชาโน) หมายถึง "ไม่หลงลืม" (อสมฺมุฬฺโห) ขณะก้าวลงสู่ครรภ์ (ที.ปา.อ. 3/72-73) ตามนัยนี้ อรรถกถาก็มิได้ปฏิเสธการรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวของสัตว์ที่ก้าวลงสู่ครรภ์ แต่พุทธศาสนาเถรวาทอาจตีความเป็นว่าหมายถึงการรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวตอนจะจุติซึ่งน่าหนักน่าจะน้อยกว่าการตีความที่กล่าวมาแล้ว เพราะคำว่า "ขณะก้าวลงสู่ครรภ์" น่าจะหมายถึงช่วงเวลาลงมาปฏิสนธิมากกว่าเวลาจุติในชาติที่แล้ว

4.4 ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างสัมภเวสีกับคันธัพพะ

เราพอจะสรุปความเหมือนและความแตกต่างระหว่างสัมภเวสีกับคันธัพพะได้ดังนี้

1) ตามการตีความในคัมภีร์อรรถกถาของพุทธศาสนาเถรวาท "สัมภเวสี" ไม่ได้หมายถึงสัตว์ในอันตรภพ แต่หมายถึงสัตว์ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดโดยทั่วไป ส่วน "คันธัพพะ" หมายถึง เฉพาะสัตว์ที่จะมาเกิดในครรภ์มารดาเท่านั้น "สัมภเวสี" จึงมีความหมายกว้างกว่า "คันธัพพะ" เพราะ "คันธัพพะ" ก็คือสัตว์ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดที่กำลังจะลงมาถือปฏิสนธิในครรภ์ ถึงแม้ว่า "สัมภเวสี" และ "คันธัพพะ" ในความหมายนี้จะไม่ได้หมายถึงสัตว์ในอันตรภพแต่ก็ไม่ถึงกับขัดแย้งกับเรื่องสัตว์ในอันตรภพ เพราะสัตว์ในอันตรภพก็คือสัตว์ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดซึ่งส่วนหนึ่งก็คือสัตว์ที่จะมาเกิดในครรภ์มารดา

นอกจากนั้น "คันธัพพะ" ยังมีอีกความหมายหนึ่งคือหมายถึงเทวดาประเภทหนึ่งที่สังกัดสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกาด้วย ซึ่ง "สัมภเวสี" ไม่ได้มีความหมายเกี่ยวกับสัตว์เฉพาะอย่างเหมือน "คันธัพพะ" ในกรณีนี้

2) ตามการตีความของผู้วิจัย "สัมภเวสี" ที่หมายถึงสัตว์ในอันตรภพ หมายถึง โอปปาติกะ 2 ประเภทคือ

(1) โอปปาติกะที่ไปเกิดในโอปปาติกะกำเนิดแต่ยังไม่ได้เข้าสู่สภาพชีวิตใหม่อย่างสมบูรณ์ ซึ่งโอปปาติกะประเภทนี้ไม่ใช่ "คันธัพพะ" เพราะในพระไตรปิฎกไม่มี "คันธัพพะ" ในความหมายนี้

(2) โอปปาติกะที่กำลังจะไปเกิดในครรภ์มารดา ซึ่งเป็นโอปปาติกะที่เรียกว่า "คันธัพพะ" ได้ เพราะมีลักษณะตรงกับลักษณะของคันธัพพะที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นองค์ประกอบประการหนึ่งของการตั้งครรภ์ โอปปาติกะประเภทนี้ตามมติของพุทธศาสนาเถรวาทไม่ถือว่าเป็นสัตว์ในอันตรภพ เพราะเป็นพวกเดียวกับโอปปาติกะที่จัดอยู่ในภพ 3 มีเทวดาเป็นต้นเพียงแต่มีอายุสั้นเท่านั้น แต่ผู้วิจัยเห็นว่า เราอาจ "ถือ" ว่าเป็นอันตรภพในความหมายที่ว่าเป็นช่วงชีวิตสั้น ๆ ก่อนไปเกิดใหม่ โอปปาติกะประเภทนี้สามารถจำแนกย่อยออกเป็น 2 ประเภท คือ

ก. โอปปาติกะของมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานที่ตายแล้วมาเกิดในโอปปาติกะกำเนิดแล้วดำรงอยู่ไม่นานก็ตายแล้วไปเกิดในครรภ์มารดา

ข. โอปปาติกะของสัตว์ที่เป็นโอปปาติกะแต่เดิมมีเทวดาเป็นต้น แล้วตายมาเกิดในโอปปาติกะกำเนิดอีกรอบหนึ่งเพื่อไปเกิดในครรภ์มารดาเหมือนกรณีที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วมาทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมหามายา ซึ่งช่วงเวลาระหว่างหลังการจุติจนมาถึงการปฏิสนธิที่พระนางมหามายาทรงมีพระสุบินนิมิตนั้น พระโพธิสัตว์น่าจะปฏิสนธิเป็นโอปปาติกะอีกครั้งหนึ่งขณะเสด็จลงสู่พระครรภ์ เพราะมิฉะนั้นก็ต้องไม่มีช่วงเวลาของการมีพระสุบินนิมิตซึ่งเป็นช่วงที่พระโพธิสัตว์จุติลงมาแล้วนั้น ในกรณีนี้ "สัมภเวสี" อาจหมายถึงสัตว์ในโอปปาติกะกำเนิดที่จัดเข้าในกามภูมิ

ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงเฉพาะกรณีของสัตว์ในอันตรภพ "สัมภเวสี" จึงมีความหมายกว้างกว่า "คันธัพพะ" เพราะ "สัมภเวสี" หมายถึง สัตว์ในอันตรภพทุกประเภท ส่วน "คันธัพพะ" หมายถึง เฉพาะสัตว์ในอันตรภพที่กำลังจะมาเกิดในครรภ์เท่านั้น

4.5 ประเภทและลักษณะของสัตว์ในอันตรภพ

ตามทัศนะของผู้วิจัย สัมภเวสีหรือคันธัพพะ หมายถึง สัตว์ประเภทที่มีอทิสสมานกายหรือกายทิพย์ที่สัตว์ทั่วไปอย่างมนุษย์ไม่อาจมองเห็นโดยเฉพาะสัตว์ที่อยู่ในกำเนิดประเภทโอปปาติกะ (สัตว์ที่มีอทิสสมานกายที่เป็นกำเนิดอื่นก็มี เช่น ภุมมเทวดามีกำเนิดทั้ง 4 แบบ) โอปปาติกะที่เป็นสัมภเวสีหรือคันธัพพะนี้อาจเป็นโอปปาติกะประเภทใดประเภทหนึ่งใน 2 ประเภทต่อไปนี้คือ

1) โอปปาติกะที่เกิดขึ้นหลังการตายของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เดรัจฉานและกำลังจะถือปฏิสนธิใหม่ในครรภ์มารดาซึ่งจัดเป็นโอปปาติกะที่สังกัดกามภพ (ซึ่งอาจถือว่าไม่ใช่สัตว์ในอันตรภพก็ได้เพราะเป็นเพียงโอปปาติกะในกามภูมิที่มีอายุสั้น) หรือกำลังจะเข้าสู่สภาพชีวิตใหม่อย่างเต็มตัวในภพแบบโอปปาติกะกำเนิด ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่อง<u>เรวตีวิมานวัต</u>ถุและใน<u>เทวทูตสูตร</u>

2) โอปปาติกะมีเทวดาเป็นต้นที่อยู่จนครบอายุขัยแล้วจุติเพื่อมาถือปฏิสนธิในกามภูมิ โดยผ่านการปฏิสนธิในโอปปาติกะกำเนิดอีกครั้งหนึ่งก่อนปฏิสนธิในครรภ์มารดา คล้ายกรณีของพระโพธิสัตว์ทรงจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วเดินทางมาทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา

โอปปาติกะประเภทหลังนี้ในบางกรณีอาจจะไม่เข้าข่ายของการเป็นสัตว์ในอันตรภพ เพราะเป็นโอปปาติกะอยู่แล้วสามารถที่จะจุติแล้วปฏิสนธิในภพใหม่ได้ทันที อย่างไรก็ตาม โอปปาติกะประเภทนี้อาจเรียกว่าเป็นคันธัพพะในความหมายของสัตว์ที่จะมาเกิดใหม่ ซึ่งไม่ใช่สัตว์ในอันตรภพ

ในกรณีของสัตว์ในอันตรภพที่หมายถึงโอปปาติกะของมนุษย์หรือสัตว์ที่ตาย แล้วมาเกิดชั่วคราวก่อนไปเกิดใหม่ ซึ่งพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าไม่ใช่สัตว์ในอันตรภพ แต่เป็นสัตว์ในภพ 3 ที่มีอายุสั้นเท่านั้น มีโอปปาติกะหรือสัตว์ที่มีอทิสสมานกายหลายประเภทที่เข้าข่ายเป็นสัตว์ในอันตรภพในลักษณะที่อภิปรายมาแล้ว เพราะเป็นสัตว์ที่มีกายทิพย์ และมีชีวิตอยู่ไม่นานตรงกับลักษณะของสัตว์ในอันตรภพที่เชื่อกันโดยทั่วไป เราอาจมองได้ว่าหลังความตาย สัตว์เดรัจฉาน และมนุษย์บางคนจะเกิดเป็นโอปปาติกะที่จัดอยู่

ในกามภูมินั่นเองแล้วเดินทางไปเกิดใหม่ ซึ่งสัตว์ที่มีอทิสสมานกายหรือสัตว์ประเภทโอปปาติกะดังกล่าวอาจเป็นสัตว์ประเภทใดประเภทหนึ่ง ได้แก่ เทพคนธรรพ์หรือคันธัพพเทพ (เทวดาที่เสพกลิ่นของต้นไม้) ภุมมเทวดาหรือภุมมัฏฐเทวดา (เทวดาที่อาศัยอยู่บพื้นแผ่นดิน) รุกขัฏฐเทวดา (เทวดาที่อาศัยอยู่บนต้นไม้) และอากาสัฏฐเทวดา (เทวดาที่อาศัยอยู่ในอากาศมีวิมานอยู่) เป็นต้น รวมทั้งเปรตอสุรกายและสัตว์นรก (ส่วนรูปพรหมยังไม่พบข้อมูลที่สื่อถึงการมีอันตรภพ) ซึ่งพุทธศาสนาเถรวาทไม่ถือว่าเป็นสัตว์ในอันตรภพ แต่ถ้าเราถือว่าอันตรภพ หมายถึง ภพของสัตว์ที่อยู่ช่วงเวลาสั้น ๆ ก่อนไปเกิดใหม่ เราก็น่าจะพอเรียกสัตว์เหล่านี้ว่าเป็นสัตว์ในอันตรภพได้

อย่างไรก็ตาม ภุมมเทวดาสามารถเป็นชื่อรวมของเทวดาทุกประเภทที่อยู่ในโลกมนุษย์นี้ได้ ภุมมเทวดามีลักษณะอย่างหนึ่งที่คล้ายกับสัตว์ในอันตรภพ คือ ภุมมเทวดาบางพวกอายุสั้น อรรถกถาของคัมภีร์วิภังค์อธิบายว่า ภุมมเทวดามีอายุตามกรรม บางพวกมีอายุ 7 วัน บางพวกมีอายุครึ่งเดือน บางพวกมีอายุหนึ่งเดือน บางพวกมีอายุเป็นกัป (อภิ.วิ.อ. 569) ลักษณะดังกล่าวนี้คล้ายกับสัตว์ในอันตรภพที่มีอายุสั้นตั้งแต่ 7 วันขึ้นไป ภุมมเทวดาจึงอาจเป็นสัตว์ในอันตรภพที่พุทธศาสนายอมรับก็ได้ เพราะเมื่อสัตว์ไปเกิดเป็นภุมมเทวดาแล้วอยู่เพียงไม่กี่วันก็ตายไปเกิดใหม่ ช่วงที่เป็นภุมมเทวดานี้ก็อาจ "จัด" เป็นอันตรภพอีกแบบหนึ่งก็ได้ เพียงแต่จะบอกว่าเป็น "ภพชั่วคราว" เหมือนกรณีของโอปปาติกะที่กำลังเข้าสู่สภาพชีวิตใหม่ที่สมบูรณ์แบบก็ไม่เชิง แต่เป็นภพที่อยู่ไม่นานเท่านั้น เพราะฉะนั้น ถ้าอันตรภพ หมายถึงชีวิตหรือภพที่ดำรงอยู่ไม่นานของสัตว์หลังตายก่อนไปเกิดในภพต่อไป ภุมมเทวดาก็อาจเข้าข่ายการเป็นอันตรภพได้เช่นกัน มนุษย์ที่ตายแล้วอาจไปเกิดเป็นภุมมเทวดาก่อนไปเกิดในภพต่อไปก็ได้ หรืออาจเกิดเป็นโอปปาติกะประเภทหนึ่งที่คล้ายกับภุมมเทวดาที่มีอายุสั้นก็ได้

อนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่า สัตว์ประเภทอทิสสมานกายโดยเฉพาะพวกโอปปาติกะเหล่าอื่นก็สามารถมีอายุสั้นได้คล้ายกับภุมมเทวดา ดังกรณีของการตายด้วยอำนาจของกรรมตัดรอน (สงฺคห. 64) หรือกรณีของนางมัลลิกาเทวีที่สิ้นพระชนม์แล้วไปตกนรกเพียง 7 วันเท่านั้น เพราะอำนาจของอกุศลกรรม

ที่ระลึกถึงขณะใกล้สิ้นพระชนม์มีน้อย และอำนาจของกุศลกรรมที่ทำไว้โดยเฉพาะการทำอสทิสทานมีมากกว่ามาก (ขุ.ธ.อ. 5/107-110)

4.6 การจุติและการปฏิสนธิกับสภาพชีวิตหลังความตาย

ปัญหาใหญ่ประการหนึ่งที่ชาวพุทธเถรวาทมักอ้างมาปฏิเสธอันตรภพ คือความสืบเนื่องแบบไม่มีช่องว่างระหว่างการจุติ (ความตาย) หรือจุติจิตกับการปฏิสนธิ (การถือกำเนิดใหม่) หรือปฏิสนธิจิต แต่จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาแล้วจะพบว่า ปัญหานี้สามารถแก้ไขได้ เพราะสัตว์ในอันตรภพไม่ใช่สัตว์ที่ตายแล้วยังไม่ได้เกิดเสมอไปอย่างในบางทัศนะ แต่เกิดเป็นโอปปาติกะประเภทหนึ่งก่อนแล้วจึงเดินทางไปถือกำเนิดในครรภ์มารดาหรือเดินทางไปสู่สภาพชีวิตใหม่ในโอปปาติกะกำเนิดอย่างเต็มตัว ซึ่งปัญหานี้ดูจะไม่เกิดสำหรับพุทธศาสนาดั้งเดิมที่ปรากฏหลักฐานของการมีคันธัพพะหรือสัมภเวสีที่สามารถรู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์และไม่ได้สอนเรื่องความต่อเนื่องของจุติจิตและปฏิสนธิจิตแบบเถรวาทอย่างชัดเจน

หลักฐานของเถรวาทอาจไม่ชัดเจนนักที่จะให้เราตัดสินว่า คนตายแล้วไปปฏิสนธิเป็นสัตว์ในอันตรภพก่อนในรูปแบบใด แต่ผู้วิจัยเห็นว่า จากการที่ปฏิสนธิวิญญาณที่ไปเกิดใหม่หรือ "ก้าวลงสู่ครรภ์" ต้องมีรูปนามประกอบด้วยเสมอ จึงน่าจะกล่าวได้ว่า ปฏิสนธิวิญญาณที่ว่าเกิดต่อเนื่องทันทีจากจุติจิตนั้นก็คือไปเกิดเป็นโอปปาติกะก่อน ยกเว้นบุคคลบางคนโดยเฉพาะผู้ไปเกิดเป็นเทวดา และสัตว์นรกในทันทีอย่างกรณีของธัมมิกอุบาสก จากนั้นจึงไปถือปฏิสนธิอีกครั้งหนึ่งในครรภ์มารดา

ในเรื่องสภาพชีวิตหลังการตายโดยเฉพาะในกรณีที่เกิดเป็นสัตว์ในอันตรภพก่อนนี้ ทัศนะของผู้วิจัยเข้ากันได้กับบางแง่ในทัศนะของ พร รัตนสุวรรณ นักวิชาการทางพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของไทย พร รัตนสุวรรณ เห็นว่า ตามหลักปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ 4 ที่ว่า มีตัณหาก็มีการเกิดอีก คนและสัตว์จึงมีชีวิตหลังตาย "ถ้าไม่สามารถมีชีวิตอยู่ในสภาพที่เป็นกายเนื้ออย่างที่เห็นอยู่ในโลกนี้ได้ ก็สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ในสภาพของกายทิพย์" (พร รัตนสุวรรณ 2539, 202) กายทิพย์ที่ พร รัตนสุวรรณ

พูดถึงก็คือ ร่างกายของสัตว์ประเภทโอปปาติกะนั่นเอง แต่ พร รัตนสุวรรณ มีความเห็นที่ไม่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกว่ากายทิพย์นี้จะเริ่มเกิดตั้งแต่ตอนใกล้ตาย เมื่อตายก็จะเป็นกายทิพย์ที่สมบูรณ์ (พร รัตนสุวรรณ 2536, 153-154, 185)

อนึ่ง ตามทัศนะของ พร รัตนสุวรรณ กายทิพย์นี้จะมีรูปร่างลักษณะอย่างเดียวกับกายเนื้อที่กำลังจะตายนั่นเอง รูปร่างที่ว่านี้จะอยู่ในลักษณะนี้ตลอดเวลาที่ยังเกี่ยวข้องกับโลกมนุษย์ และจะเปลี่ยนไปตามภูมิที่ไปเกิด รูปร่างจะไม่อยู่ในสภาพเดิม ต้องเปลี่ยนไปตามสิ่งแวดล้อมและกฎเกณฑ์ธรรมชาติของภูมินั้น ๆ (พร รัตนสุวรรณ 2513, 52, 54) แม้ พร รัตนสุวรรณจะไม่ได้เอ่ยชื่ออันตรภพเลย แต่ลักษณะของกายทิพย์ดังกล่าวนี้ตรงกับลักษณะของสัตว์ในอันตรภพที่เกิดเป็นโอปปาติกะก่อน จากนั้นจึงค่อยเข้าสู่สภาพชีวิตใหม่ที่ทำให้กายทิพย์เปลี่ยนไปตามภูมิที่เกิด รวมทั้งกายทิพย์ที่จะมาเกิดในครรภ์มารดาด้วยดังที่ผู้วิจัยได้อภิปรายมาแล้ว

ดังนั้น ความต่อเนื่องของจุติจิต และปฏิสนธิจิตจึงไม่ได้ทำลายมติของผู้วิจัยที่ว่า มีอันตรภพหรือสัตว์ในอันตรภพในพุทธศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนาเถรวาท เพราะสัตว์ในอันตรภพได้เกิดใหม่แล้วโดยมีสภาพชีวิตเป็นโอปปาติกะที่มีกายทิพย์

5. สรุป

จากที่อภิปรายมา จึงพอสรุปได้ว่า มีหลักฐานบางอย่างสนับสนุนการมีอันตรภพในพุทธศาสนาดั้งเดิม หรือแม้แต่ในพุทธศาสนาเถรวาท แม้พุทธศาสนาเถรวาทจะพยายามหลีกเลี่ยงการยอมรับอันตรภพก็ตาม แต่การหลีกเลี่ยงด้วยการตีความคำว่า “สัมภเวสี” และ “ภูต” ไปตามความต้องการของตนเองนี้ทำให้เกิดปัญหาหรือข้อขัดแย้งตามมา นอกจากนั้น ก็มีหลักฐานบางอย่างที่พอจะสื่อความได้ว่า มีอันตรภพบางอย่างในพุทธศาสนาเหล่านี้ โดยเฉพาะเมื่อหมายถึงอันตรภพในลักษณะที่มิใช่ภพในระหว่างภพ 3 หรือไม่ใช่ชีวิตที่อยู่ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้าโดยเป็นชีวิตที่ยัง “ไม่ได้เกิด”

บรรณานุกรม

ภาษาบาลี

สารัตถทีปนี วินยฎีกา. (2511). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

อภิธานัปปทีปิกาและอภิธานัปปทีปิกาฎีกา. (2527). พระศรีสุทธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ปริวรรต จากอักษรพม่าเป็นอักษรไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เทคนิค (19).

อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฯ. (2532-2534). กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ภาษาไทย

1. หนังสือ

คัมภีร์มิลินทปัญหา ไทย-บาลี. (2550). กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ-พระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ทีปธมฺโม ป.ธ. 6) ณ เมรุวัดจักรวรรดิ-ราชาวาส 5 มีนาคม 2550.

พร รัตนสุวรรณ. (2513). สู่แสงสว่าง. กรุงเทพมหานคร : อนุสรณ์งาน-ฌาปนกิจศพนางยุพิน ธรรมมงคล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 16 พฤศจิกายน 2513.

_____. (2536). อภิญญา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ.

_____. (2539). นรก-สวรรค์ (ภาคสวรรค์). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ.

_____. (2541). ผีและเทวดามีจริง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ.

พระมหาสมชัย กุสลจิตฺโต. (2539). พระพุทธศาสนา : นิกายสรวาสติวาท. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ. (2538). กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัย.

ริมโปเช, เชอเกียม ตรุงปะ. (2536). คัมภีร์มรณศาสตร์แห่งธิเบต. อนุสรณ์ ติปยานนท์แปล. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

รินโปเช โซเกียม. (2542). ประตูสู่สภาวะใหม่. พระไพศาล วิสาโล แปล. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

_____. (2544). เหนือห้วงมหรรณพ.พระไพศาล วิสาโล แปล. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ส.ทับทิมเทศ (พระมหา ดร.สุเทพ อกิญฺจโน). (2547). ระลึกชาติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกมล (อนุสรณ์งานพระราชทาน-เพลิงศพนายประสิทธิ์ จันรัตนา 21 กุมภาพันธ์ 2547).

หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรมธัช). (2518). ธาตุปปทีปิกา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี. (2546). พระคันธสาราภิวงศ์แปล. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกเมรุ-พระราชทานเพลิงศพพระธรรมราชานุวัตร (กมล โกวิโท).

2. บทความ

วัชระ งามจิตรเจริญ. “ปัญหาของขณิกวาท”, วารสารพุทธศาสน์ศึกษา 4 (3) : 62-70.

3. บทความในหนังสือรวมบทความ

แสง จันทร์งาม. (2526). “ตายแล้วเกิด”, พุทธปรัชญาเบื้องต้น. เชียงใหม่ : สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาษาอังกฤษ

Abhidharmakośabhāsya (Abhidharmakośabhāsyam) Vol. II. Translated into French by Louis de La Vallee Poussin and translated into English by Leo M. Pruden (1990) Berekley : Asian Humanities Press.

D.J.K. & K. TMB. (1966). "Antarābhava." In G. P. Malalasekera, ed. Encyclopaedia of Buddhism. vol. II Fascile I. Ceylon: the Government Press.

Harvey, Peter. (1995). The Selfless Mind : Personality, Consciousness and Nirvana in Early Buddhism. London, Curzon Press.

Presbish, Charles S. (1975). "Major Schools of the Early Buddhists: Theravada." In Presbish, Charles S., ed. Buddhism : A Modern Perspective. Delhi: Sri Satguru Publications.

Thurman, Robert A.F. (1994). The Tibetan Book of the Dead. New York : Bantam Books.